

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní
a pedagogická

PREDIKATIVNÍ INSTRUMENTÁL V KONKURENCI S NOMINATIVEM - SOUČASNÁ VÝVOJOVÁ DYNAMIKA

Bakalářská práce

Studijní program: B7310 – Filologie
Studijní obor: 7310R033 – Český jazyk a literatura
Autor práce: **Kateřina Václavková**
Vedoucí práce: prof. PhDr. Oldřich Uličný, DrSc.

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Kateřina Václavková**
Osobní číslo: **P12000415**
Studijní program: **B7310 Filologie**
Studijní obor: **Český jazyk a literatura**
Název tématu: **Predikativní instrumentál v konkurenci s nominativem - současná vývojová dynamika**
Zadávající katedra: **Katedra českého jazyka a literatury**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Cílem BP je analýza současné vývojové tendence používání predikativního instrumentálu v konkurenci s nominativem v psané češtině.

Metody:

1. seznámení s relevantní odbornou literaturou (její sumarizace a syntéza)
2. shromáždění dostatečného množství materiálů k analýze na základě práce s Českým národním korpusem (SYN2010)
3. vyhodnocení materiálů
4. shrnutí, interpretace a porovnání výsledků analýzy

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

ČERMÁK, F., F. DANEŠ a kol. Encyklopedický slovník češtiny. Praha: NLN, 2002, 604 s. ISBN 80-710-6484-X.

ERTL, V. Je voják, či je vojákem. Naše řeč 6, 1922, s. 289320.

GREPL, M. Příruční mluvnice češtiny. vyd. 2. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2012, 799 s. ISBN 978-807-1066-248.

HLINOVSKÁ, E. Variace predikativního nominativu a instrumentálu v současné psané češtině. Praha, 2000. Diplomová práce. Univerzita Karlova. Vedoucí práce O. Uličný.

ŠTÍCHA, F. Konkurence nominativu a instrumentálu přísudkového substantiva v současné spisovné češtině. Naše řeč 63, 1980, s. 192200.

ŠTÍCHA, F. Nominativ a instrumentál predikátového substantiva v současné češtině: sonda do korpusu. SaS, 65, 2004, s. 113132.

ULIČNÝ, O. Instrumentál v struktuře české věty. Vyd. 2. Praha: Karolinum, 2000, 166 s. Acta Universitatis Carolinae. ISBN 80-718-4776-3.

Vedoucí bakalářské práce:

prof. PhDr. Oldřich Uličný, DrSc.

UPOL

Datum zadání bakalářské práce: **30. dubna 2014**

Termín odevzdání bakalářské práce: **30. dubna 2015**

doc. RNDr. Miroslav Brzezina, CSc.
děkan

L.S.

prof. PhDr. Oldřich Uličný, DrSc.
vedoucí katedry

V Liberci dne 30. dubna 2014

Prohlášení

Byla jsem seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Současně čestně prohlašuji, že tištěná verze práce se shoduje s elektronickou verzí, vloženou do IS STAG.

Datum: 24. 4. 2015

Podpis: *Adelka Horová*

Poděkování

Mé poděkování patří prof. PhDr. Oldřichu Uličnému, DrSc., za odborné vedení, trpělivost a ochotu, kterou mi v průběhu zpracování bakalářské práce věnoval. Velmi si vážím veškerého povzbuzení, jehož se mi po celou dobu dostávalo.

Anotace

Bakalářská práce se zabývá konkurencí predikativního nominativu a instrumentálu v současné psané češtině. Cílem práce byla snaha zachytit a popsat výskyt obou pádů na základě dat získaných pomocí Českého národního korpusu. Teoretická část práce se zaměřila především na shrnutí a popis dosavadní české literatury zabývající se touto problematikou, v praktické části pak byla na základě získaného jazykového materiálu provedena analýza současné vývojové dynamiky.

Klíčová slova

predikativní nominativ, predikativní instrumentál, vývojová dynamika, korpus, psaný jazyk

Annotation

The bachelor thesis deals with competition predicative nominative and instrumental in contemporary written Czech. The aim of the work was to capture and describe the incidence both of them on the basis of data collected from the Czech National Corpus. The theoretical part of the work has focused primarily on the summary and description of existing Czech literature dealing with this issue, the practical part was obtained on the basis of linguistic material analysis of the current development trends.

Key words

predicative nominative, predicative instrumental, developmental trends, corpus, written language

Obsah

1 Úvod.....	9
2 Predikativní nominativ a instrumentál.....	11
2.1 Historie variací nominativu a instrumentálu.....	11
2.2 Příznakovost instrumentálu a nominativu.....	13
3 Rozpory v českých mluvnicích.....	15
3.1 Novočeská skladba.....	15
3.2 Mluvnice spisovné češtiny II.....	16
3.3 Základy české skladby.....	17
3.4 Česká mluvnice.....	18
3.5 Skladba spisovné češtiny a Skladba češtiny.....	18
3.6 Mluvnice češtiny.....	21
3.7 Příruční mluvnice češtiny.....	22
4 Studie věnované variacím nominativu a instrumentálu.....	23
4.1 Václav Ertl.....	23
4.2 Marie Nováková.....	25
4.3 František Štícha.....	26
4.4 Oldřich Uličný.....	28
4.5 Shrnutí.....	29
5 Predikativní instrumentál v konkurenci s nominativem.....	31
5.1 Výskyt predikativního instrumentálu a nominativu ve zkoumaném vzorku.....	32
5.2 Morfologický tvar spony.....	32
5.2.1 Spona v přítomném čase.....	33
5.2.2 Spona v minulém čase.....	34
5.2.3 Spona v budoucím čase.....	35
5.2.4 Spona v infinitivu.....	36
5.2.5 Negace.....	36
5.3 Modální a fázové modifikace vět.....	37
5.4 Syntaktické podmínky.....	38
5.4.1 Pozice predikativního jména ve větě.....	38
5.4.2 Omezení platnosti výpovědi.....	42
5.5 Implikace zadního argumentu.....	43
5.6 Sémantika predikativního substantiva.....	44
5.6.1 Konkréta.....	44
5.6.2 Abstrakta.....	45
6 Závěr.....	46
7 Seznam použité literatury.....	48

Seznam tabulek

Tabulka 1: Rekonstrukce původních významů spony být (J. Hruška).....	12
Tabulka 2: Konotace zadního členu relace v konstrukcích s I pred podle O. Uličného. .	13
Tabulka 3: Popis výskytu N pred a I pred v Novočeské skladbě (V. Šmilauer).....	15
Tabulka 4: Výskyt N pred a I pred v Mluvnici spisovné češtiny II (F. Trávníček).....	16
Tabulka 5: Popis výskytu N pred a I pred v Základech české skladby (F. Kopečný).....	17
Tabulka 6: Výskyt N pred a I pred v České mluvnici (B. Havránek, A. Jedlička).....	18
Tabulka 7: Výskyt N pred a I pred ve Skladbě spisovné češtiny (M. Grepl, P. Karlík). .	19
Tabulka 8: Ukázka odlišné větné sémantiky závislé na užití konkrétního pádu.....	19
Tabulka 9: Shrnutí výskytu N pred a I pred ve Skladbě češtiny (M. Grepl, P. Karlík)..	20
Tabulka 10: Popis výskytu N pred a I pred v akademické Mluvnici češtiny.....	21
Tabulka 11: Konkurence N a I v závislosti na významu predikativního substantiva (V. Ertl).....	24
Tabulka 12: Konkurence N a I v závislosti na významu predikativního substantiva (F. Štícha).....	27
Tabulka 13: Shrnutí distinktivních rysů k výskytu N pred a I pred (O. Uličný).....	28
Tabulka 14: Ukázka rozporů v názorech na použití N pred a I pred.....	30

Seznam grafů doplněných tabulkami

Tabulka + graf 1: Celkový výskyt N a I v použitém vzorku.....	32
Tabulka + graf 2: Výskyt N a I, pokud je spona v přítomnosti.....	33
Tabulka + graf 3: Výskyt N a I, pokud je spona v minulosti.....	34
Tabulka + graf 4: Výskyt N a I, pokud je spona ve budoucnosti.....	35
Tabulka + graf 5: Výskyt N a I, pokud má spona infinitivní tvar.....	36
Tabulka + graf 6: Výskyt N a I, pokud je spona negována.....	37
Tabulka + graf 7: Výskyt N a I v modifikovaných výpovědích.....	37
Tabulka + graf 8: Pozice predikativního instrumentálu vůči sponě.....	38
Tabulka + graf 9: Výskyt N a I, pokud stojí před podmětem.....	39
Tabulka + graf 10: Výskyt N a I, pokud stojí na začátku věty.....	40
Tabulka + graf 11: Výskyt N a I, pokud stojí uprostřed věty.....	41
Tabulka + graf 12: Výskyt N a I, pokud stojí na konci věty.....	42
Tabulka + graf 13: Výskyt N a I, pokud je platnost výpovědi omezena časově, místně, zřetelově nebo mírou.....	43
Tabulka + graf 14: Výskyt N a I, pokud je pred. subst. konkrétem	44
Tabulka + graf 15: Výskyt N a I, pokud je pred. subst abstraktum.....	45

1 Úvod

V roce 2000 přišla E. Hlinovská ve své diplomové práci *Variace predikativního nominativu a instrumentálu v současné psané češtině* k zjištění, že počet instrumentálů a nominativů predikativního substantiva je v psané češtině přibližně stejný (45 % tvořil nominativ, 55 % tvořil instrumentál). Snažila se rovněž určit, jaké podmínky ovlivnily hojnější výskyt jednoho pádu na úkor pádu druhého. V této bakalářské práci se pokusíme učinit obdobný pokus, při němž budeme po celou dobu vycházet z výsledků E. Hlinovské. Cílem práce bude zachytit a popsat výskyt predikativního instrumentálu v konkurenci s nominativem v současné psané češtině. Vlastní výsledky porovnáme s výsledky práce Hlinovské, díky čemuž dokážeme zhodnotit současnou vývojovou dynamiku. V práci zaměříme pozornost také na to, jaký vliv má význam predikativního substantiva na použití konkrétního pádu. Z tohoto důvodu omezíme naši pozornost pouze na nominativ a instrumentál při sponě být. Je také důležité zdůraznit, že spona není v tomto případě nositelem významu, ale dodává substantivnímu tvaru pouze charakter predikátovosti. Jak tedy už samo vyplývá, pozornost omezíme pouze na substantivní formu těchto dvou pádů.

Zdrojem zkoumaného materiálu, který naše práce využila, se stal Český národní korpus. Jedná se o akademický projekt založený v roce 1994 při FF UK a spravovaný Ústavem českého národního korpusu. Jeho autoři uvádějí, že se jedná o rozsáhlý soubor autentických textů, díky kterým lze zobrazit jednotlivé jazykové jevy v jejich přirozeném kontextu. Takto je uživatelům umožněno vytvářet podložený jazykový výzkum na reálných datech v rozsahu, který byl dříve nemyslitelný.

Ze všech získaných materiálů jsme použili celkem 843 kontextů, které byly vybrány náhodně. Snažili jsme se ovšem zahrnout českou beletrii, publicistiku i vědeckou literaturu. Podle našich výsledků (34 % tvořil nominativ a 66 % instrumentál) se zdá, že by se dalo v písemných projevech uvažovat o postupném vytlačování predikativního nominativu instrumentálem. Ten sice velmi výrazně převažoval ve stylu odborném a publicistickém, ale jinak by toto tvrzení bylo unáhlené.

Vliv na použití konkrétního pádu má hned několik faktorů, mezi které patří právě stylistika, ale také morfologický tvar spony, slovosled a individuální styl každého pisatele. Všechny tyto faktory působí vzájemně a různě se kombinují. My jsme se na ně sice

zaměřili jednotlivě, ale i tak se dají vysledovat určité zajímavé tendence. V páté části této práce byl veškerý získaný jazykový materiál zpracován formou tabulek a grafů, které obsahují celkový počet výskytů v získaném vzorku kontextů, ale následně také jejich přepočet na procentuální výskyt.

Posledním cílem této práce byla snaha o vytvoření přehledu české literatury, která se na problematiku verbonominálního predikátu zaměřuje. Ve třetí části práce přiblížíme nejznámější české gramatiky (Šmilauer – *Novočeská skladba*, Praha 1966; Trávníček – *Mluvnice spisovné češtiny II*, Praha 1951; Kopečný – *Základy české skladby*, Praha 1962; Havránek-Jedlička – *Česká mluvnice*, Praha 1988; Grepl-Karlík – *Skladba spisovné češtiny*, Praha 1989; Grepl-Karlík – *Skladba češtiny*, Praha 1998; *Mluvnice češtiny*, Praha 1986 a *Příruční mluvnice češtiny*, Praha 2012), u nichž se pokoušíme o shrnutí základních tendencí užívání predikativního nominativu a instrumentálu. Ve čtvrté části je pak pozornost zaměřena na dílčí studie, které u nás byly publikovány (V. Ertl, M. Nováková, F. Štícha, O. Uličný). Veškeré názory nejprve ve stručnosti přiblížíme a následně podrobíme analýze na základě dat získaných při práci v korpusu.

(V rámci historického vývoje těchto dvou pádových variací zmiňujeme pouze dvě studie, a to studii již výše zmíněného V. Ertla a dále J. Hrušky.)

2 Predikativní nominativ a instrumentál

Přísudek slovesně-jmenný je vyjádřený slovesem ve formě VF a jmennou částí, která je nejčastěji tvořena autosémantikou (podstatnými jmény, přídavnými jmény, příslovci nebo číslovkami, jinými slovními druhy jen výjimečně). Některé mluvnice dnes rozlišují dva typy slovesně-jmenného přísudku:

- 1) s ryzím predikátorizátorem *být* (*Otec je lékař, Studenti jsou unavení...*)
- 2) s kategoriálním predikátorizátorem (*Stal se velvyslancem, Já mám hlad...*)¹

V této práci nás ovšem zajímá především první typ. Přísudek slovesně-jmenný s ryzím predikátorizátorem *být* se někdy označuje jako predikativ. Substantiva, která se mohou ve jmenné části objevit, využívají nejčastěji dvou základních pádů – nominativu a instrumentálu. Jejich konkurenci dnes můžeme nalézt téměř ve všech baltských a slovanských jazycích s výjimkou bulharštiny a makedonštiny. V některých z nich vzbudila nemalou pozornost, o čemž svědčí například množství studií v ruštině zabývajících se predikativním instrumentálem. Ani v češtině však neunikly variace těchto dvou pádů četné pozornosti, ovšem tím se budeme zabývat důkladněji v následujících kapitolách.

2.1 Historie variací nominativu a instrumentálu

S první nejvýznamnější prací u nás přišel Václav Ertl,² který navázal na studii **Jaroslava Hrušky** *O výrazích doplňkových s hlavním zřetelem k instrumentálu doplňkovému* publikované poprvé v Listech filologických v roce 1890. Ačkoli už je Hruškova studie poměrně stará, přináší důležitý poznatek. Na rekonstrukci tří kořenů slovesa *být* dokazuje, že instrumentál nevznikl jako sekundární pád doplňku odvozený od nominativu, ale že existoval současně vedle něj již od nejstarších dob.

1 GREPL, M. a P. Karlík. *Skladba češtiny*. s. 212.

2 *Je voják, či je vojákem*

Tabulka 1: Rekonstrukce původních významů spony být (J. Hruška)

Es	By	Bad
<p>nominativ Jedná se o původní význam latinského <i>esse</i>. <i>Neyšem yeho šluha.</i></p>	<p>instrumentál Původní latinský význam <i>fieri</i>. <i>Tehdy kněžě Otta bratr po Danieli biskupem bieše.</i></p>	<p>instrumentál Původní význam <i>factu ero</i>. <i>A tak bude matku tomu, gemuzto gšem ya otecz.</i></p>
	<p>nominativ Modální význam (<i>esse</i>) <i>Pozzedny byl gešchze dyetye.</i></p>	<p>nominativ Modální význam (<i>ero</i>) (Doklad nenalezen.)</p>

Jaroslav Hruška se ve své studii dále zaměřil na kolísání nominativu a instrumentálu, které je podle něj dáno analogií. „*Nejdříve se by-esse začalo mísiti s by-fieri, zvl. v infinitivě a při bad, takže míváme u substantiv později i po by-esse instrum., zřídka naopak.*“³ Zajímavé je, že se instrumentál po infinitivu *být* vyskytuje nejčastěji i dnes.

Druhou nejdůležitější studií z hlediska historického vývoje je již výše zmíněná studie **Václava Ertla**. Ten poukazuje na to, že stejně jako se shoduje přívlastek se substantivem, ke kterému se táhne, tak se s ním může shodovat i doplněk. Tím vznikají spojení typu *Praha je město, Strom je zelený*, která jsou příznačná pro většinu indoevropských jazyků. V těchto případech mluvíme o vazbě dvojího nominativu.

Václav Ertl postupně dochází k tomu, že tato shoda je příznačná i pro většinu slovanských jazyků, ale od nejstarších dob se vedle predikativního nominativu objevuje jako další doplňkový pád také instrumentál. Následně se věty typu „*On bude král*“ začínají měnit v „*On bude králem*“, a to právě z toho důvodu, aby se vazba dvojího nominativu tak často neobjevovala. S tímto názorem lze souhlasit i dnes (uplatňuje jej dokonce řada českých gramatiků), protože i současné jazykové materiály ukazují tendence k použití instrumentálu v případech, kdy by mohlo dojít k záměně se subjektem.

Podle Václava Ertla se predikativní instrumentál uplatňoval nejprve u sloves, která „*znamenala změnu, na př. učiniti se, býti (=státi se) hadem.*“⁴ Tímto způsobem se šířil instrumentál nejprve od sloves znamenajících „*skutečnou změnu (činiti, dělati, voliti, ustanoviti koho, býti učiněn, státi se čím)* k slovesům znamenajícím změnu v pojmenování (*jmenovati, nazývati, zváti koho, jmenován býti, slouti čím*) a změnu nebo

3 HRUŠKA, J. *O výrazech doplňkových s hlavním zřetelem k instrumentálu doplňkovému*. s. 51.

4 ERTL, V. *Je voják, či je vojákem*. s. 291.

novost v postřehu nebo v pojetí (naléztí, viděti, mníti koho, zdáti se, jeviti se čím) a od nich dále.“⁵ To se projevovalo především u doplňku substantivního, protože doplněk adjektivní využíval nejčastěji nominativ.

Ertl dále poukazuje na to, že se doplňkový nominativ zachoval v největší míře u slovesa *být*. V těchto případech však nejde pouze o jedno sloveso, nýbrž slovesa tři. Eva Hlinovská ve své diplomové práci správně poznamenává, že „Ertl, na rozdíl od Hrušky, nerozlišuje dvojí význam kmene *by* a *bad*.“⁶ Kmen *jes-* znamenal stav skutečný, takže bylo příhodné používat nominativ, ovšem další dva kmeny *by-* a *bud-* značili nějakou změnu stavu, proto se objevoval instrumentál. Ertl nakonec prosazuje názor, že nominativ převládá v čase přítomném, zatímco v čase minulém a budoucím dochází k pádové konkurenci. Podle pozdějších gramatiků je však příhodnější použít v budoucím čase instrumentál, protože se tak mnohem lépe projeví „změna stavu“.

2.2 Příznakovost instrumentálu a nominativu

Ve své práci *Instrumentál v struktuře české věty* se O. Uličný zabývá myšlenkou, že se instrumentál v predikativních konstrukcích stává příznakovým gramatickým prostředkem. V porovnání s tím mluví o nominativu jako o obecně bezpříznakovém prostředku. O. Uličný si dále všímá, že „v konstrukci s *I pred* je vždy konotován zadní člen relace, přičemž sententém tu vystupuje jako funktor“.⁷

Tabulka 2: Konotace zadního členu relace v konstrukcích s *I pred* podle O. Uličného⁸

Nominativ	Instrumentál
<p><i>Pes je zvíře.</i> Zadní argument není při použití N pred obvykle konotován.</p>	<p><i>Pes je zvířetem. → Pes je zvířetem jen z hlediska zoologa, pro mě je pes vždy přítelem.</i></p>

Konotovaným zadním argumentem predikativního instrumentálu bývá nejčastěji hodnocení platnosti výpovědi mluvčím a vyplývá obvykle z kontextu. O něco obtížněji se konotující charakter *I pred* prokazuje u vět, které vypovídají o činitelských nebo konatelských vlastnostech subjektového substantiva (především o povolání a zaměstnání). Věty typu *Otec je lékař/lékařem* pak O. Uličný rozvíjí takovým způsobem, aby rozdíl mezi příznakovostí a nepříznakovostí instrumentálu a nominativu jasně vynikl.

5 Tamtéž, s. 292.

6 HLINOVSKÁ, E. *Variace predikativního nominativu a instrumentálu v současné psané češtině*. s. 53.

7 ULIČNÝ, O. *Instrumentál v struktuře české věty*. s. 121.

8 Tamtéž, s. 122.

Věta s N pred *Otec je lékař tělem i duší* tak umožňuje dvojí interpretaci:

a) vypovídá o vnitřních, z povolání vyplývajících, vlastnostech (*o obětavosti, profesionalitě...*);

b) nevypovídá o inherentních vlastnostech lékaře, ale o jeho vášni pro tuto profesi (*otec vykonává povolání lékaře s velikým nadšením*).

Oproti tomu I pred žádné inherentní osobní vlastnosti lékaře neimplikuje, ale implikuje zadní argument (např. ředitel → továrny; učitel → děti...). Z toho vyplývá, že použití nominativu už tolik nepředpokládá vztah k někomu/něčemu dalšímu jako je tomu u instrumentálu (být synem → někoho).

3 Rozpory v českých mluvnicích

Konkurence nominativu a instrumentálu v přísudku jmenném se sponou neunikla pozornosti ani českým lingvistům. V mnoha mluvnicích tak můžeme nalézt popis případů, ve kterých se vyskytuje buď první nebo druhý pád, ale o žádné hlubší analýze této problematiky se hovořit nedá. Mluvnice jsou v této kapitole řazeny chronologicky.

3.1 Novočeská skladba

Vladimír Šmilauer v *Novočeské skladbě* upozorňuje na to, že „mezi nominativem a instrumentálem je značné kolísání; vedle rozdílů významových se uplatňují i rozdíly slohové a individuální.“⁹ Přítomnost instrumentálu spatřuje mnohem častěji v písemných projevech, než v projevených mluvených, a to především u některých spisovatelů z konce 19. století (např. J. Š. Baara). Kolísání instrumentálu a nominativu je podle V. Šmilauera natolik početné, že se zde dají vymezit určité tendence:

Tabulka 3: Popis výskytu *N* před a *I* před v *Novočeské skladbě* (V. Šmilauer)

Nominativ	Instrumentál
Zařazujeme-li do skupiny: <i>Kočka je savec. Diamant je drahokam.</i>	Podmět plní nějakou funkci (povolání, řemeslo, hodnost): <i>Velitelem čety je nižší důstojník.</i>
Vyjadřujeme-li podstatu (příznak trvalý, stálý): <i>Je účinný kazatel.</i> Patří sem i metafory (<i>To je osel</i>) nebo věty opakující stejné substantivum (<i>Hlad je hlad</i>).	Platnost charakteristiky je omezena: – časovým nebo místním určením <i>Mary jest od rána mou ženou.</i> – určením míry <i>Barok byl do jakési míry osvobozením české duši básnické.</i> – záporem nebo podmínkou <i>Nejsou vůbec křesťany, jsou pohané.</i>
Typ „Není pravda, že...“ <i>Není to věc náhody ani osobního vkusu, že takto pojmám svůj úkol.</i>	Typ s podmětným infinitivem: <i>Odpouštět je příkazem lidskosti.</i>
Prosté ztotožnění: <i>To jsou kořata májová.</i>	Podmětem je vztažné zájmeno: <i>Ta strmá výspa, jež je nejzachovalejší evropskou republikou.</i>
	Spona je v infinitivu: <i>Měl býti hrdinou tohoto románu.</i>

9 ŠMILAUER, V. *Novočeská skladba*. s. 156.

Vladimír Šmilauer vymezil ještě několik dalších pravidel, kterými se použití instrumentálu a nominativu řídí nejčastěji. Nominativ se objevuje především u formálních substantiv s přívlastkem, která označují nějakou vlastnost – *Pan Bayer byl člověk vysoký, suchý*. Pokud však stojí přísudkové jméno v čele věty, je třeba ho odlišit od podmětu, a pak se použije instrumentál – *Nejedlý byl rodák žebrácký, žebráckým rodákem byl také Hněvkovský*. V podobných případech se používá instrumentál i přes to, že to odporuje výše zmíněnému pravidlu. Vliv na použití pádu má podle V. Šmilauera také slovesný čas. Instrumentál proto nalezneme mnohem častěji ve futuru, protože dokáže lépe postihnout změnu stavu.

3.2 Mluvnice spisovné češtiny II

František Trávníček v *Mluvnici spisovné češtiny II* uvádí, že predikativní jméno bývá jak v nominativu, tak v instrumentálu, ale vždy záleží na významu. Zdůrazňuje, že „shoda v pádě je významotvorná.“¹⁰

Tabulka 4: Výskyt *N* před *a* *I* před v *Mluvnici spisovné češtiny II* (F. Trávníček)

Nominativ	Instrumentál
<p>Vyjadřujeme-li nějakou skutečnost trvající mimo nás nebo zařazujeme-li do druhu/rodu/čeledi... <i>Orel je pták. Jsem Čech. Hlad je nejlepší kuchař.</i></p>	<p>Chceme-li vyjádřit činnost více či méně trvalou (povolání, zaměstnání, živnost...): <i>Otec je lékařem.</i></p>
<p>Případy, ve kterých je přísudkové jméno totéž jako podmět: <i>Praha je Praha.</i> (Jedná se vesměs o věty citově zabarvené.)</p>	<p>Vyjadřujeme-li přechodný úkon, poslání, stav nebo poměr k někomu/něčemu: <i>Byl mi otcem.</i></p>
<p>Vyjadřujeme-li vjemové, zkušenostní soudy: <i>To je pes. To je dobrý člověk.</i></p>	

Shrneme-li to obecně, predikativním nominativem vyjadřujeme „někoho nebo něco jako pojem“.¹¹ Ve větě *To je pes* chceme tedy říct, že pes je zvíře, které má jisté vlastnosti a chová se určitým způsobem. Na predikativní nominativ se vždy ptáme otázkami *kdo, co*. Oproti tomu se instrumentálem snažíme nejčastěji vyjádřit nějakou funkci či povolání (*Otec je lékařem*). František Trávníček však reflektuje také to, že i v těchto

10 TRÁVNÍČEK, F. *Mluvnice spisovné češtiny II*. s. 848.

11 Tamtéž, s. 849.

případech se může objevit nominativ. Tento výskyt ovšem eliminuje pouze na lidovou mluvu. Na predikativní instrumentál se ptáme nejčastěji otázkou *čím*.

František Trávníček, stejně jako Vladimír Šmilauer, dochází nakonec k názoru, že se instrumentál místo nominativu využívá tehdy, pokud je výrazově zřetelnější. K tomu dochází především v těchto případech:

- 1) je-li přísudkové jméno hned za podmětem (*co svět světem bude*);
- 2) stojí-li přísudkové jméno na začátku věty před podmětem (*mým rodištěm je Morava*);
- 3) pokud není podmět ve větě s přísudkovým jménem vyjádřen jako samostatný člen (*městečko žilo klidně, hrdo na to, že je nejstarším městem království*).

Na rozdíl od Šmilauera však Trávníček připouští, že v některých případech je možné použití obou pádů (*je nepřítel/nepřítelem žen*), protože důležitou roli hraje také celkový význam věty. Dále zdůrazňuje, že rozdělení tendencí obou pádů je nutno brát pouze jako vzorové, protože v češtině existuje veliké množství variant.

3.3 Základy české skladby

Důkladně se podmínkami výskytu predikativního instrumentálu nebo nominativu zabývá také **František Kopečný** v *Základech české skladby*.

Tabulka 5: Popis výskytu *N* před a *I* před v *Základech české skladby* (F. Kopečný)

Nominativ	Instrumentál
<p>Zařazení pojmu užšího do pojmu druhu:</p> <p><i>Otec je Čech.</i></p> <p>F. Kopečný tento případ považuje za objektivní hledisko.</p>	<p>Vytčení jednoho ze znaků psychologicky bohatého pojmu, znak přechodný nebo nově nabytý:</p> <p><i>Otec je krejčím.</i></p> <p>Zde mluví o uplatnění subjektivního hlediska.</p>
	<p>Potřeba subjektivně upozornit na přísudkovou platnost (zejména tehdy, když přísudek předchází):</p> <p><i>Pravým umělcem je obratný řemeslník.</i> <i>Bohatstvím je čistě svědomí.</i></p>
	<p>Psychologické pojetí výsledkové:</p> <p><i>NN je vojákem. Náš Frantík je teď úderníkem.</i></p>

	Při vytčení znaku nepatřícího k samé podstatě subjektu, znaku okrajového: <i>Mandelinky jsou metlou našich bramborových kultur.</i>
	Při snaze zdůraznit subjektivnost: <i>Profesoru NN je náhle pokojík příliš malým.</i>
	Při jakémkoli jiném vymezení platnosti přísudkového znaku: <i>Je na svůj věk trochu přemoudřelým.</i>

František Kopečný si také jako jeden z prvních všiml i dalšího jevu týkajícího se konkurence nominativu a instrumentálu, a to modálních a fázových modifikací přísudku. K tomu dodává, že: „je tu převaha vazeb instrumentálových, jak to vyplývá z intencionálního rázu těchto modalit.“¹² Kopečný mluví především o typech – *zdát se (být), mám být vojákem, chci být vojákem, hodlám být básníkem, přestat/začít být.*

3.4 Česká mluvnice

Bohuslav Havránek a **Alois Jedlička** se ve své *České mluvnici* zaměřili na tvary jmenné části přísudku po sponě *být* a *bývat*, ale stejně jako ostatní i oni zdůraznili fakt, že jde pouze o tendence, nikoli o závazná pravidla.

Tabulka 6: Výskyt *N* před a *I* před v České mluvnici (B. Havránek, A. Jedlička)

Nominativ	Instrumentál
Vyjadřujeme-li začlenění do nadřazené skupiny jevů: <i>Velryba je savec.</i>	Chceme-li vyjádřit, že se podmět teprve něčím stal, nebo je něčím přechodně (jeho funkci, povolání...): <i>Jiří Mahen byl knihovníkem.</i>
Vyjadřujeme-li hodnocení: <i>Petr Jilemnický byl dobrý učitel.</i>	Pokud stojí na prvním místě ve větě, aby nedošlo k záměně s podmětem: <i>Výhodou je i počestěný způsob psaní.</i>

3.5 Skladba spisovné češtiny a Skladba češtiny

Podrobnějšímu výkladu variací predikativního nominativu a instrumentálu se věnují **Miroslav Grepl** a **Petr Karlík** ve *Skladbě spisovné češtiny*. Ti zastávají názor, že „užití nominativu je motivováno shodou s podmětem: instrumentál, který se v historické době rozšířil na místo nominativu, je jeho významově odstíněným protějškem.“¹³ Dále zdů-

12 KOPEČNÝ, F. *Základy české skladby*. s. 181.

13 GREPL M. a P. KARLÍK. *Skladba spisovné češtiny*. s. 256.

razňují, že substantivum se shoduje s podmětem alespoň v čísle (kromě výjimek jako jsou pluralia a singularia tantum). V případě jmen osob, která se mohou přechylovat, se obvykle volí i substantivum stejného rodu, aby došlo alespoň k částečné shodě.

Tabulka 7: Výskyt *N* před a *I* před ve Skladbě spisovné češtiny (M. Grepl, P. Karlík)

Nominativ	Instrumentál
Zařazujeme-li něco/někoho do třídy, druhu, skupiny, kategorie: <i>Ten člověk není Němec. To je lež.</i>	Při postpozici podmětu nebo jeho infinitivní podobě: <i>První podmínkou úspěchu je vytrvalost.</i>
Při hodnotících výrazech v predikátu: <i>To je nesmysl. Ten člověk je hlupák.</i>	Vyjadřujeme-li, čím se podmět zabývá, co dělá (povolání, funkce): <i>Budu inženýrem.</i>
V tautologických spojeních: <i>Pes je pes. Studium je studium.</i>	

Stejně jako předchozí gramatici zdůrazňují i M. Grepl a P. Karlík, že nelze mluvit o striktních pravidlech, protože je v češtině téměř vždy možné použití obou pádů. Dochází však ke znatelným významovým rozdílům, které se snaží ukázat na těchto příkladech:

Tabulka 8: Ukázka odlišné větné sémantiky závislé na užití konkrétního pádu¹⁴

Nominativ	Instrumentál
<i>Neruda byl nejen básník, ale i novinář.</i> – zařazení s hodnocením	<i>Neruda byl novinářem.</i> – povolání
<i>Jeho otec je dělník.</i> – zařazení do třídy, sociální příslušnost	<i>Jeho otec je dělníkem.</i> – pracuje jako dělník
<i>On je dobrý učitel.</i> – stálá kvalita	<i>On je dobrým učitelem.</i> – aktuální profese

Autoři si všimli také toho, že se instrumentál jako výrazný predikativní pád objevuje především v odborném stylu. V těchto případech ovšem dochází k setření významových rozdílů mezi ním a nominativem.

Své závěry ohledně konkurence predikativního nominativu a instrumentálu dále rozvíjejí ještě v novějším vydání *Skladby češtiny*, kde se zaměřují nejen na terminologii této problematiky, ale poukazují dále na to, že instrumentál se používá jako speciální prostředek. Pokud speciálního prostředku potřeba není, využívá se častěji nominativ. Mezi další důležité aspekty, které při výběru vhodného pádu hrají roli, patří podle auto-

¹⁴ Tamtéž, s. 257.

rů také sémantika, stylistika a disimilace. Všechny tyto faktory se vzájemně prostupují a působí společně. Tím ovšem dochází ke komplikacím při výběru jednoho nebo druhého pádu.

- **Sémantické difference** – v tomto případě se obecně uplatňuje pravidlo, které radí použít nominativ vždy, když jde o ztotožnění podmětového výrazu se substantivem v přísudku. Instrumentál se v těchto případech používá především tam, kde chceme vyjádřit funkci podmětového výrazu.
- **Disimilační funkce** – v zásadě platí, že instrumentál vyjadřuje více predikativnost než nominativ, proto se využívá především tehdy, chceme-li zvýraznit predikativní užití substantiva oproti užití jinému (například podmětovému).
- **Stylistické faktory** – lze na mnoha příkladech dokázat, že se sémanticky nebo disimilačně motivovaný instrumentál využívá více v projevech vyššího stylu. V projevech hovorových není jeho výskyt až tak obvyklý.

Tabulka 9: Shrnutí výskytu *N* před a *I* před ve Skladbě češtiny (M. Grepl, P. Karlík)

Nominativ	Instrumentál
<p>Jedná se o základní pád, zařazujeme-li podmět do třídy vymezené predikátorovým substantivem: – označuje-li přísudkové substantivum třídu, do níž je podmět včleněn jako podtřída <i>Voda je tekutina.</i></p>	<p>Je možný chceme-li vyjádřit: – že je příslušnost do třídy málo známá či dokonce překvapivá; <i>Kočka je savec, ale savec/savcem je i velryba.</i> – že objekt vyjádřený v podmětu funguje jako objekt označený přísudkovým substantivem; <i>Velbloud je na poušti dopravním prostředkem (= slouží jako dopravní prostředek).</i></p>
<p>– pokud přísudkové substantivum označuje třídu, do které zařazujeme podmět jako jedinečně určený prvek <i>Sestra je lyžařka.</i></p>	<p>– do dané třídy zařazujeme prvek, který je až dalším v pořadí <i>Sestra je lyžařka, ale lyžařka/lyžařkou je také její kamarádka.</i> – přísudkové substantivum označuje třídu povolání, funkci... <i>Otec je učitelem.</i></p>
<p>– má-li predikátor význam hodnotící, popřípadě i expresivní <i>Petr je lhář. To je tlust'och.</i></p>	

– pokud je podmět vyjádřen zájmenem <i>to</i> <i>To je horské kolo. To je můj lékař.</i>	
---	--

Autoři v rámci disimilační funkce vymezují další případy, ve kterých se nejčastěji objevuje instrumentál:

- Pokud je nutné odlišit podmětové substantivum od přísudkového substantiva (*Výhodou nového postupu je úspora materiálů*). Tato tendence se nejvýrazněji projevuje v odborném stylu při postpozici podmětu nebo při infinitivním podmětu.
- Tehdy je-li slovesně-jmenný predikátor významově ekvivalentní se slovesným predikátorem (*Jeho pozdní příchody byly zdroj/zdrojem častých nesvárů*).

3.6 Mluvnice češtiny

V akademické **Mluvnici češtiny** jsou jako základní pády predikativního substantiva uvedeny nominativ a instrumentál – „*nominativ jakožto tvar kongruentní se subjektem a instrumentál příznakově signalizující nesubjektovou pozici.*“¹⁵ Obecná pravidla konkurence I a N jsou podle autorů Mluvnice češtiny založena na „*jemnější slohově zdůvodněné sémantické diferenciaci.*“¹⁶

Tabulka 10: Popis výskytu N před a I před v akademické Mluvnici češtiny

Nominativ	Instrumentál
Klasifikujeme-li nositele vlastnosti jako podtřídu: <i>Kočky jsou šelmy.</i>	Kvalifikujeme-li/klasifikujeme-li vlastnost přechodnou, s omezenou platností (zejména funkci, povolání...): <i>Byl pro své septimány figurkou krajně komickou.</i>
Vlastnost trvalá vyplývající z podstaty nositele: <i>Ten člověk je můj příbuzný.</i>	Chceme-li jasně signalizovat, že nejde o subjekt, zejména stojí-li predikativ na počátku věty nebo souvětí: <i>První podmínkou úspěchu je vytrvalost.</i>
Je-li predikativní funkce naznačena jinak (např. v přirovnávacích výrazech): <i>Děvče bylo jako obrázek.</i>	Je-li být v tvaru infinitivu: <i>Bylo zvykem vstávat včasné i v neděli.</i>

Autoři akademické Mluvnice češtiny jsou zcela první, kteří si všimají, že na použití

15 DANEŠ, F., Z. HLAVSA, M. GREPL a kol. *Mluvnice češtiny (3): Skladba*. s. 221.

16 KOMÁREK, M., J. KOŘENĚNSKÝ, J. PETR a kol. *Mluvnice češtiny (2): Tvarosloví*. s. 54.

I pred nebo N pred má zásadní vliv podmíněnost, negace nebo zřetel – *Je to můj bratr, Kdyby nebyl mým bratrem, Není mým bratrem...* Pokud shrneme názory ve všech výše zmíněných mluvnicích, nikdo jiný s podobným poznatkem nepřišel. Shodují se ovšem v názoru, že instrumentál značně převažuje ve stylu odborném.

3.7 Příruční mluvnice češtiny

Závěry o predikátu popsal v brněnské *Příruční mluvnici češtiny* **Petr Karlík**, takže se dost podobají závěrům ve *Skladbě češtiny*. Ani uváděné příklady se příliš neliší. Zajímavé ovšem je, že vedle vět se stejným přísudkovým substantivem a substantivem podmíněným (*Petr je Petr, Politika je politika...*) Karlík rozlišuje ještě věty, ve kterých je podmět vyjádřen zájmenem *to* (*To je lékař, To je horské kolo...*). Tyto případy označuje jako přímé ztotožnění něčeho s něčím, proto se zde používá výhradně nominativ.

4 Studie věnované variacím nominativu a instrumentálu

Jak již bylo uvedeno dříve, oběma pádům je věnován prostor v českých gramatickách. Lze však nalézt i speciální studie, které se variacím nominativu a instrumentálu věnují detailněji. Některé z nich budou v této práci zmíněny.

4.1 Václav Ertl

V roce 1922 byla v časopise *Naše řeč* otištěna studie Václava Ertla *Je voják, či je vojákem?* zabývající se podrobněji výskytem nominativu a instrumentálu v moderní češtině. Václav Ertl začal tuto problematiku řešit zevrubněji jako první a došel k tomu, že se v případě použití jednoho či druhého pádu nedá mluvit o žádných pravidlech, nýbrž jen o tendencích. Použití a zkoumání doplňkového pádu je podle Ertla navíc ztíženo tím, že „*při doplňku substantivním se mnohem častěji a silněji projevuje subjektivnost pojetí, okolnost, je-li si osoba mluvící anebo chce-li si býti vědoma té protivy dvou stavů (...)*“¹⁷ Dále si Ertl všimá, že popud k použití jednoho nebo druhého pádu „*vychází někdy z významu podst. jména doplňkového a někdy z významu slovesa býti, že v jistých případech působí vždy (případy ustálené) a v jistých jen podle vědomí a vůle mluvící osoby.*“¹⁸ Případ, kdy použití pádu závisí na konkrétním významu predikativního substantiva, je reflektován na těchto příkladech – „*můj přítel je Němec*“ a „*můj přítel je knězem*“. Použití nominativu a instrumentálu v těchto konkrétních případech pak potvrzuje i teorii profesora Uličného (instrumentál implikuje přítomnost zadního argumentu¹⁹). Příčina různého použití pádu po sponě *být* pak souvisí nejen s významem, ale také s pojetím samotného slovesa. To Václav Ertl ukazuje na těchto případech – „*až budu stařec*“ a „*až budu starcem*“. Použití odlišných pádů v každém případě vyjádří něco jiného. První případ reflektuje skutečnost, že jde o děj v budoucnosti. Říká nám „*až budu starý*“. V druhém případě je zdůrazněna změna současného stavu, tedy „*až se stanu starcem, zatímco teď jsem mladý*“.

17 ERTL, V. *Je voják, či je vojákem?*. 300.

18 Tamtéž, s. 300.

19 Viz 3.3

Tabulka 11: Konkurence N a I v závislosti na významu predikativního substantiva (V. Ertl)

Nominativ	
<p>Má-li predikativní substantivum kvalifikativní význam (tzn. pokud se svým významem přibližuje adjektivu):</p> <ul style="list-style-type: none"> – vlastním významovým jádrem doplňku je adjektivum <i>Dorotka je hodná žena</i> – je-li substantivum zpodstatnělým adjektivem <i>Vy jste hříšník!</i> (= hříšný člověk) – kvalifikování pomocí metafory či přeneseného výrazu vůbec <i>No, starý je palička tvrdá.</i> – vyjádření schopnosti/způsobivosti k nějaké práci <i>Ale zpěvák nebyl, zpívat neuměl.</i> – abstraktní zpodstatnělé adjektivum <i>Děti jsou moje radost.</i> – výrazy samý, jeden, jediný, celý <i>Byl jedna radost.</i> 	
Nominativ	Instrumentál
<p>Zakládá-li se úsudek na znacích podstatných, trvalých a obecně platných:</p> <ul style="list-style-type: none"> – mluvící osoba ztotožňuje podmět s doplňkem (doplňk odpovídá na otázku „kdo je, co je podmět?“ <i>To je náš třetí kamarád.</i> – mluvící osoba zařazuje podmět pod pojem širší nebo jej definuje <i>Pes je domácí zvíře.</i> – doplňku se přisuzuje stav trvalý <i>Antonín je můj syn.</i> 	<p>Zakládá-li se úsudek na znacích nepodstatných a proměnných:</p> <ul style="list-style-type: none"> – vyjadřuje stav, který byl nabyt a jehož se lze vzdát <i>Kdo není rád vojákem, těžko přivyká.</i> – dočasné funkce <i>Pes byl také hostem.</i> – vyjadřuje, nač a k čemu co je <i>Tělo je nástrojem duše.</i> – je-li mezi doplňkem a podmětem podobnost <i>Zdálo se mi, že jsem doma otrokem.</i>

Václav Ertl dále poukazuje na to, že může mít vliv také čas slovesa být, „a to zvláště v takových případech, kdy sloveso býti není pouhým slovesem sponovým, nýbrž zahrnuje v sobě také představu změny.“²⁰ To se pak nejsilněji projevuje v budoucím čase, nejslaběji v přítomném čase. Instrumentál bývá použit při prezentu slovesa být (Na její postavě shledal, že je matkou), pokud věta obsahuje časové upřesnění (Jsem už rok dědečkem) a v přechodnicích (Čemu člověk navykl, jsa hochem, tomu stěží odvyká).

²⁰ Tamtéž, s. 212.

Václav Ertl dochází ve své studii k závěru, že instrumentál v doplňku stále častěji vytlačuje nominativ a mohlo by tak časem dojít k jeho úplné převaze.

4.2 Marie Nováková

Na Ertlovu studii navázala v roce 1949 Marie Nováková, žačka Vladimíra Šmílaue-
ra, která se zaměřila na poměr nominativu a instrumentálu v doplňku při sponě být. Při
své analýze vycházela z próz čtyř autorů (Karla Čapka, Ivana Olbracht, Jana Běle-
hrádka a Františka X. Šaldy). Ve svém rozboru došla stejně jako Václav Ertl k poznatku,
že se „užívání doplňkového nominativu a instrumentálu neřídí přesnými pravidly, nýbrž
že většinou můžeme mluvit jenom o jistých tendencích...“²¹ Dále Nováková zdůrazňuje
fakt, že se procento užívání nominativu a instrumentálu liší jak u jednotlivých autorů,
tak i u různých knih autorů stejných. Autoři střídají oba pády podle svých záměrů (sna-
ha o dosažení exprese, rytmu, eufonie...).

Podle Marie Novákové patří mezi nejčastější motivy použití nominativu **identita
podmětu a doplňku** (*děti jsou děti*), **charakteristika stálým podstatným znakem**
(*Lear je směšný tyran*), **významové jádro v adjektivu** (*starý pan Raab byl moudrý
člověk*) a **citový výraz** (*chtěla být jen „básniřka života“*).

Oproti tomu je instrumentál použit v případě, že **doplněk vyjadřuje funkci** (*Lev je
králem všech zvířat*), **abstraktum** (*takovýto duševní stav je nejvýraznějším příznakem
doby přechodné*), **srovnávání** (*ravenské mosaiky listem nejdokonalejším*), **platnost sou-
du je omezena** (*před několika lety bylo Německo ještě republikou*), **charakteristika je
méně přesná** (*kdybych byl básníkem*), jedná se o **změnu stavu** (*budu vzdělaným
člověkem*), **spona je v infinitivu** (*přestal být divochem*) nebo **doplňkové substantivum
stojí na prvním místě** (*mou velkou láskou bylo divadlo*).

Nováková ve své studii tedy pouze přehledněji shrnula již publikované závěry Vác-
lava Ertla, které rozvedla jen v užití instrumentálu tam, kde „je platnost soudu nebo
charakteristiky omezená.“²²

21 NOVÁKOVÁ, M. „Je voják, či je vojákem?“ s. 22.

22 Tamtéž, s. 22.

4.3 František Štícha

O poznání mladší studie Františka Štíchy *Konkurence nominativu a instrumentálu přísudkového substantiva v současné spisovné češtině*, publikovaná v šedesátém třetím ročníku časopisu *Naše řeč* v roce 1980, již reflektuje, že je dnes konkurence těchto dvou pádů omezena pouze na substantiva. (Václav Ertl tuto problematiku rozebírá jak z pozice substantiv, tak z pozice adjektiv.) Dnes se u adjektiv používá především nominativ (*matka je laskavá*).

Konkurence predikativního nominativu a instrumentálu je podle Štíchy problematická především v tom, že nejde ani o pouhou variantnost, ani o závazná systémová pravidla. To je jeden z hlavních důvodů, proč nejde v kultivovaných projevech využívat těchto prostředků libovolně, ale stanovení přesných pravidel jejich užívání založených na systémových vztazích je přesto nemožné. Mluvit se dá tedy pouze o slabších či silnějších tendencích užívání toho či onoho pádu, nebo o pravidlech významových. Sem zahrnuje František Štícha poučky typu *je-li význam takový, pak použijeme této formy*.

V komunikaci se podle F Štíchy může konkurence dvou jazykových jevů projevit pouze trojím způsobem:

- 1) **lze vytvořit normální větu s použitím pouze jednoho z daných prostředků** – *židle je nábytek* (nelze použít *židle je nábytkem*); *byl mi dobrým přítelem* (nikoli *dobry přítel*);
- 2) **lze použít obou prostředků, aniž by byl některý z nich pocit'ován jako výrazně anomální, ale obvykle se dává jednomu z nich přednost** – *Hegelovi je dialektika sebevývojem/sebevývoj pojmu*;
- 3) **lze použít obou prostředků, aniž by některý z nich byl pocit'ován jako méně vhodný** – *měď je dobrý vodič / měď je dobrým vodičem*.

Také František Štícha odkazuje na studii Václava Ertla, která podle něj problematiku konkurence nominativu a instrumentálu v doplňku zpracovává nejlépe a nejsoustavněji, a to i přesto, že jde o pojednání poměrně staré. Ovšem právě k zastaralosti materiálů, na kterých Ertl všechny tendence reflektoval, a také k nedostatečnosti zobecněného popisu hlavních a obecných funkcí konkurence nominativu a instrumentálu, se František Štícha rozhodl celou problematiku zpracovat znovu.

Tabulka 12: Konkurence N a I v závislosti na významu predikativního substantiva (F. Štícha)

Nominativ	Instrumentál
Chceme-li vyjádřit vztah nadřazeného pojmu k podřazenému: <i>Stodola je stavení. Lev je šelma.</i>	
Vyjadřujeme-li subjektivně kladenou totožnost: <i>Její oči jsou jako pomněnky.</i>	
Chceme-li poukázat k funkčnosti: <i>Lahev je obal.</i> – máme na mysli, že lahev je jedním z druhů obalů	Chceme-li poukázat k funkčnosti: <i>Lahev je obalem.</i> – v tomto případě říkáme, že lahev slouží jako obal
Chceme-li vyjádřit vazbu „považovat něco za něco“: <i>Pobyt na horách je mu nejlepší odpočinek (= Pobyt na horách považuje za nejlepší odpočinek).</i>	Chceme-li vyjádřit vazbu „být někomu něčím“ ve smyslu „sloužit někomu jako něco“: <i>Manželka je mi oporou.</i>
Vyjadřujeme-li povolání či akademický titul: <i>Jeden můj známý je inženýr a druhý doktor práv.</i>	Vyjadřujeme-li funkci: <i>Otec je předsedou národního výboru.</i>
Odkazujeme-li v řeči k určitému jevu ukazovacím zájmenem <i>to</i> a následně pojmenovávacím substantivem: <i>To je můj přítel. To je pes.</i>	Neodkazujeme-li ke konkrétnímu objektu, ale k nějaké skutečnosti: <i>To je u nás už pravidlem.</i>
	Nevyjadřujeme-li ani vztah totožnosti, ani vztah nadřazenosti: <i>Smlouva je výrazem vůle obou národů žít v míru.</i>
	Při použití posudkového substantiva: <i>Toto řešení je mi záhadou.</i>
	Pokud se substantivum podmětové v přísudku opakuje a je rozvito přívlastkem: <i>Jeho svět je světem fantazie.</i>

Závěrem své práce shrnul František Štícha obecnou funkci konkurence nominativu a instrumentálu přísudkového substantiva: „*opakováním nominativního tvaru v přísudku klasifikujeme v širokém smyslu, tj. jde jednak o začlenění jedné třídy do jiné třídy čili o tzv. inkluzi tříd, např. Lev je šelma; Okno je otvor ve zdi, jednak o subjektivně kladenou „totožnost“ (zejména typu metafory), např. Její oči jsou pomněnky; Kluci jsou*

veselá kopa ap. Instrumentálem naproti tomu kvalifikujeme, např. *Piha je ozdobou; Jazyk je nástrojem.*²³

4.4 Oldřich Uličný

Ve své publikaci *Instrumentál v struktuře české věty* vymezil Oldřich Uličný na základě studií starších gramatiků čtyři páry distinktivních rysů přisuzovaných konkurenci nominativu a instrumentálu. Tyto závěry následně také vyvrátil, když ke všem uvedl opačné příklady.

Tabulka 13: Shrnutí distinktivních rysů k výskytu N pred a I pred (O. Uličný)

1. stálá vlastnost subjektu (N) proti nabyté nebo přechodné vlastnosti (I)
Proti tomu lze uvést: <ul style="list-style-type: none"> • instrumentál vyjadřující stálou vlastnost, např. <i>Od narození je bacilonosičem</i> (v tomto případě hraje důležitou roli také minulý čas spony); • nominativ vyjadřující povolání/funkci, např. <i>Můj otec je učitel.</i>
2. časově nevázaný predikační příznak (N) proti příznaku časově vázanému (I)
Zde sehrává důležitou roli bod 1.
3. neaktuální (N) proti aktuální (I) predikaci
Podle O. Uličného nominativ ani instrumentál neplní aktualizační funkci, protože oba tyto pády lze použít v aktualizační i neaktualizační predikaci. Na to poukazuje především příklady: <p style="text-align: center;"><i>Už tehdy byly Čechy krásná krajina.</i> (= aktualizační predikace) <i>Tygr je nepřítelem všeho živého.</i> (=neaktualizační predikace)</p>
4. vyjadřování logických relačních znaků členství ve třídě, prvek třídy, vztah ekvivalence (N) proti jejich nevyjadřování (I)
Proti tomuto názoru staví O. Uličný věty typu <i>Stůl není jen nábytkem</i> nebo <i>Petr Jilemnický byl dobrý učitel.</i> V prvním případě sehrává důležitou roli negace, v případě druhém je reflektován fakt, že také instrumentál může mít hodnotící funkci. Své názory zdůvodňuje O. Uličný tím, že <i>být</i> vyjadřuje samo o sobě inkluzi tříd, členství ve třídě nebo vztah totožnosti.

Na druhou stranu – Ertl, Nováková i Štícha již ve svých studiích také poznamenali, že u všech zmíněných tendencí se dají nalézt i příklady zcela opačné, které ani tak nejsou chybné. Proto se jako mnohem zajímavější jeví snaha O. Uličného popsat strukturní povahu N pred a I pred pomocí výlučných výskytů I pred. Ten se autorovi jeví být jednak konotovaným prostředkem, ale také prostředkem konotujícím. Sem řadí:

23 ŠTÍCHA, F. *Konkurence nominativu a instrumentálu přísudkového substantiva v současné spisovné češtině.* s. 200.

1) **konotovaný I pred v konstrukcích s dativem zřetelovým**

Djakarta je Američanovi velkou vesnicí – zřetelový dativ zde vyjadřuje jeden argument vztahu s relátorem a nelze ho nahradit nominativem (to funguje také obráceně a při N pred nelze užít zřetelového dativu). V tomto případě se predikativní instrumentálový tvar stává příznakovým gramatickým prostředkem.

2) **I-tvar u predikativních substantiv nazývaných jako relativa tantum**

Matka byla příčinou rodinného rozvratu – v tomto případě se stávají substantiva v predikační funkci jednak rámcem pro svůj vlastní obsah, ale slouží také jako rámec dalšímu přívlastkovému obsahu. Jednoduše řečeno, nelze použít pouze kontextově nezapojenou část *matka byla příčinou* jako samostatnou větu.

(O. Uličný upozorňuje dále na to, že kromě predikačních relativ tantum existují také predikační kvalifikační substantiva a substantiva s kvalifikačním přívlastkem jako je *hodný člověk, osel, hlupák...* která se však používají zásadně v nominativním tvaru.)

Vliv na výběr instrumentálu nebo nominativu mají podle O. Uličného také tázací zájmena jako *co* nebo *čím*. „Na otázku **Co je tvůj otec?** lze odpovědět buďto kvalifikačním zařazením typu **Otec je katolík**, nebo větou se substantivem o významu zaměstnání/povolání: **Otec je lékař**. Proti tomu na otázku **Čím je tvůj otec?** lze odpovídat jen o zaměstnání nebo povolání: **Otec je lékařem**, ne o kvalifikujících vlastnostech.“²⁴

4.5 **Shrnutí**

Na základě výše zmíněných gramatik a studií jasně vyplývá, že se volba instrumentálu nebo nominativu v predikátových konstrukcích neřídí žádnými přesnými pravidly. Hovořit zde můžeme pouze o jakýchsi tendencích, ovšem ani ty nejsou v žádném případě ustálené.

Po důkladnějším pozorování variací predikativního nominativu a instrumentálu u substantiv je zjevné, že na volbu konkrétního pádu má vliv hned několik faktorů. Mezi ty nejzásadnější patří sémantické faktory, morfologické faktory (především morfologický tvar spony *být*), stylistika a disimilační funkce. Autoři gramatik a studií se však vždy neshodují ve vhodnosti použití konkrétního pádu v jednotlivých kontextech nebo opomíjejí vliv morfologického tvaru spony. V některých případech se dokonce dostávají

24 Tamtéž, s. 123.

do zjevných rozporů, ale tyto případy nejsou tak časté jako opomenutí jednotlivých kategorií. Pro představu uvádíme v tabulce, které gramatiky a studie se na jednotlivých jevech shodují nebo které je uvádějí jako jediné.

Tabulka 14: Ukázka rozporů v názorech na použití *N pred* a *I pred*

Nominativ	Instrumentál
SÉMANTICKÉ FAKTORY	
Vyjadřujeme-li vlastnost trvalou: Mluvnice Novočeská skladba Mluvnice spisovné češtiny II Mluvnice češtiny Studie V. Ertl M. Nováková (Podle F. Trávnička se naopak u víceméně trvalých vlastností využívá spíše instrumentál.)	Vlastnost přechodnou: Mluvnice Novočeská skladba Mluvnice spisovné češtiny II Základy české skladby Mluvnice češtiny Studie V. Ertl M. Nováková
MORFOLOGICKÉ FAKTORY	
V. Ertl nalézá u přítomného času především nominativ (u budoucího a minulého dochází ke kolísání)	V. Šmilauer shledává u budoucího času instrumentál
STYLISTICKÉ FAKTORY	
	Především v odborném stylu – Mluvnice češtiny, Skladba češtiny
DISIMILAČNÍ FUNKCE	
	Je-li predikativ na začátku věty nebo hned za podmětem: Novočeská skladba Mluvnice spisovné češtiny II Základy české skladby Skladba češtiny Mluvnice češtiny F. Štícha

Autoři se dále shodují, že použití predikativního nominativu nebo instrumentálu jasně implikují tázací zájmena *co* a *čím* v otázce (*Co je to za zvíře → To je kočka; Čím je tvůj otec → Otec je lékařem*). Velmi zajímavý je postřeh, který se objevuje pouze u O. Uličného. Ten přichází s myšlenkou, že *I pred* konotuje v hrubé většině případů zadní argument. Obvykle se tak vyjadřuje hodnocení platnosti výpovědi mluvčím, ale ne ve všech případech je řečen explicitně, mnohdy vychází pouze z kontextu.

5 Predikativní instrumentál v konkurenci s nominativem

V této části práce se pokusíme analyzovat nakolik jsou pravdivá tvrzení jazykovědců. Zaměříme se především na jednotlivé morfologické tvary spony být (zajímat nás bude čas přítomný, minulý a budoucí) a zjistíme, zda má vliv na použití konkrétního pádu. Se stejnou pozorností se podíváme na styly, abychom ověřili tvrzení, že se predikativní instrumentál mnohem častěji vyskytuje ve stylu odborném. V závěru neopomíneme ani disimilační funkce, podle kterých se instrumentál vyskytuje vždy tam, kde se zřetelněji odlišuje od podmětu. Veškeré naše výsledky porovnáme s výsledky E. Hlinovské, abychom viděli, zda se tyto tendence během patnácti let někam posunuly, popřípadě jakým směrem. Zcela samostatným oddílem bude snaha ověřit, že predikativní instrumentál v mnohých případech konotuje zadní argument, a pokusíme se určit, jaké tendence se při použití konkrétních pádů objevují v případě omezení platnosti výpovědi.

Po celou dobu budeme pracovat s texty z Českého národního korpusu a následně s vlastními výsledky E. Hlinovské. Velikost KWIC²⁵ kontextu jsme nastavili na 50 znaků nalevo i napravo od lemmatu *být*. Použili jsme typ dotazu CQL²⁶, protože jako jediný umožňuje vkládat či generovat morfologické značky a další blíže specifikující podmínky. Zde jsme zadali tag nominativ a tag instrumentál, slova v těchto dvou pádech se mohla vyskytovat na obou stranách od lemmatu *být*, a to na prvním až třetím místě od slovesného tvaru (pozice 1–3).

Z vyhledaného materiálu jsme nakonec vygenerovali pomocí náhodného výběru 1 000 kontextů, ovšem ne všechny odpovídaly větám s verbonominálním predikátem. Ze vzorku bylo využito celkem 843 kontextů, které však zastoupily českou beletrii, publicistiku (včetně zájmových časopisů) i vědeckou literaturu. Vzorek se tedy dá považovat za reprezentativní vzhledem k otázkám, které jsme si v úvodu položili.

Veškeré výsledky prezentujeme formou grafu, jenž jsme dále doplnili tabulkou. Kvůli větší přehlednosti jsou všechna čísla zaokrouhlována na dvě desetinná místa.

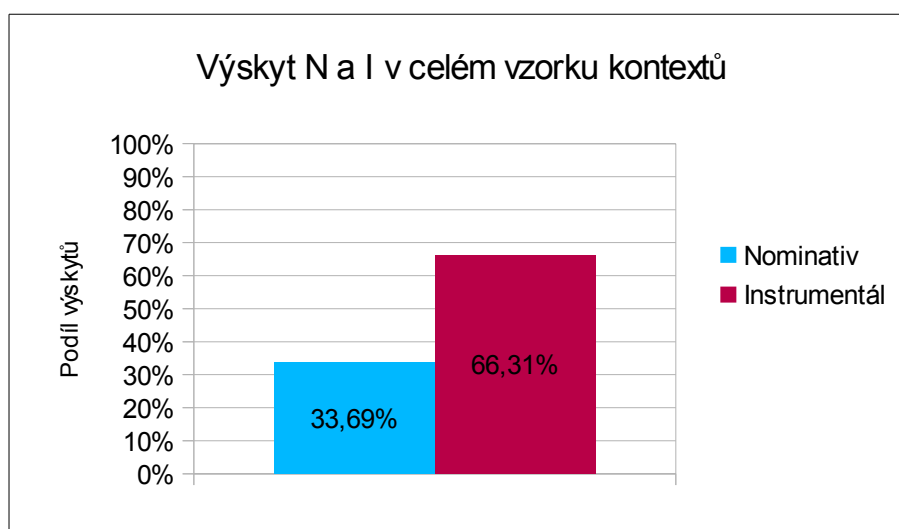
25 KWIC = z angl. *Key Word In Context* (klíčové slovo v kontextu)

26 CQL = z angl. *Corpus Query Language* (korpusový dotazovací jazyk)

5.1 Výskyt predikativního instrumentálu a nominativu ve zkoumaném vzorku

Jak následující graf ukazuje, z celkových 843 kontextů se predikativní nominativ objevil v 284 případech a predikativní instrumentál v 559 případech. Hned tento prvotní výsledek je velice pozoruhodný, protože od výsledků E. Hlinovské (45 % nominativ, 55 % instrumentál) jde o značný posun. Je tedy zřejmé, že predikativní instrumentál začíná v psaných projevech získávat převahu (v případě mluvených projevů se o této tendenci hovořit nedá).

Nominativ	Instrumentál	Celkem
284	559	843
33,69 %	66,31 %	100 %

Tabulka + graf 1: Celkový výskyt N a I v použitém vzorku

Velice zajímavý je také další jev. Predikativní instrumentál podle řady jazykovědců (M. Grepl, P. Karlík) převažuje v odborném stylu, což se potvrdilo i v našem průzkumu. O druhé, stejně výrazné tendenci se však nikdo nezmiňuje. Instrumentál získává velice jasnou převahu také v textech publicistických. Především ve sportovních rubrikách novin zaujímá přední místo a určité konstrukce se objevují dokonce opakovaně.

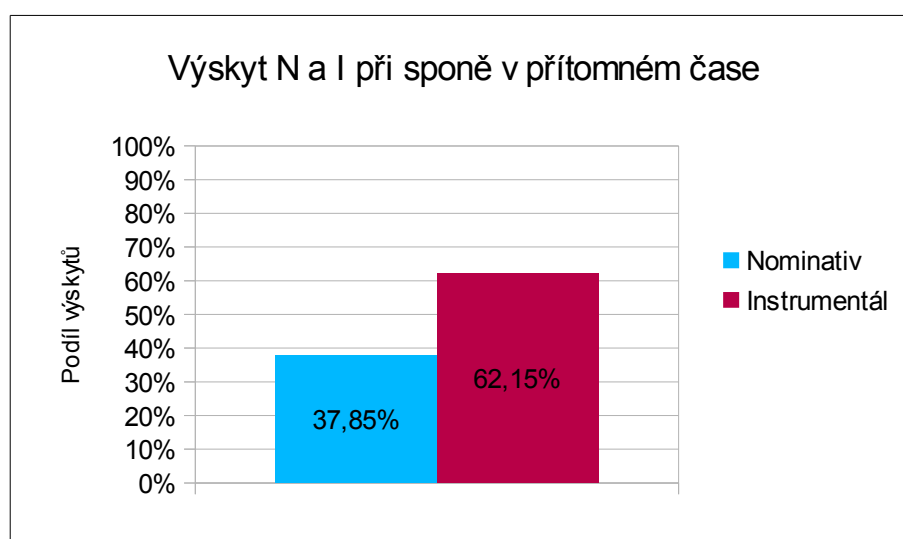
5.2 Morfologický tvar spony

Někteří syntaktikové si dále všimli, že vliv na výskyt predikativního nominativu a instrumentálu má také morfologický tvar spony. Predikativní instrumentál se mnohem častěji objevuje v případech, ve kterých je spona v minulém nebo v budoucím čase.

To někdy souvisí s historickým vývojem slovesa *být*. Pro predikativní nominativ pak například V. Ertl vymezuje především přítomný čas. Mnohdy se jedná o pouhé zařazení jednoho jevu do jevu druhého, s čímž jsme se mnohokrát setkali i v našem vzorku. Je však důležité zmínit, že do rozboru nebyly zařazeny případy, ve kterých se spona vyskytovala v imperativu nebo v přechodnících, protože ty se ve vzorku neobjevovaly.

5.2.1 Spona v přítomném čase

Nominativ	Instrumentál	Celkem
229	376	605
37,85 %	62,15 %	100 %

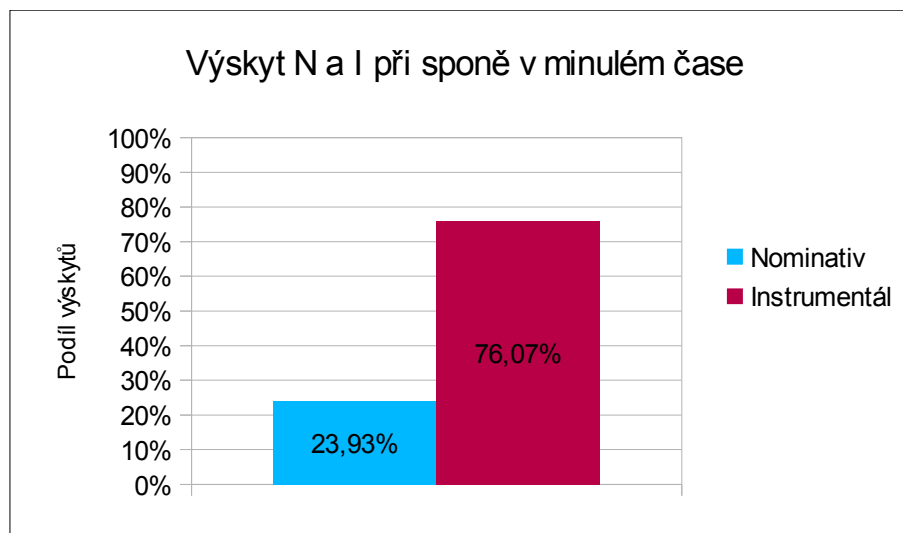
Tabulka + graf 2: Výskyt N a I, pokud je spona v přítomném čase

Eva Hlinovská se ve své práci shoduje s názorem V. Ertla, že „je v češtině tendence po přítomných tvarech kopuly užívat predikativní nominativ.“²⁷ Častý výskyt instrumentálu zdůvodňuje kombinací více faktorů, které hrají při výběru konkrétního pádu roli. Její výsledky znázorňují menší převahu predikativního nominativu nad instrumentálem, ale naše vlastní výsledky jsou opačné. Predikativní instrumentál je oproti nominativu ve zřetelné převaze, a to především díky vysokému výskytu v publicistickém stylu, jak jsme zmiňovali již výše. Na druhé straně v případě přítomného tvaru spony lze stále hovořit o konkurenci, v ostatních časech již instrumentál velice výrazně nominativ vytlačuje. Konkurence se ve velké míře projevuje při pojmenování povolání/funkce konkrétní osoby: *Paní Plačková byla švadlena / Josef Kašpárek byl ředitelem čtrnáct let; Hlavní hrdina Jake je spisovatel / Alfa Pavel Vašíček je autorem řady her...*

²⁷ HLINOVSKÁ, E. *Variace predikativního nominativu a instrumentálu v současné psané češtině*. s 87–93.

5.2.2 Spona v minulém čase

Nominativ	Instrumentál	Celkem
39	124	163
23,93 %	76,07 %	100 %

Tabulka + graf 3: Výskyt N a I, pokud je spona v préteritu

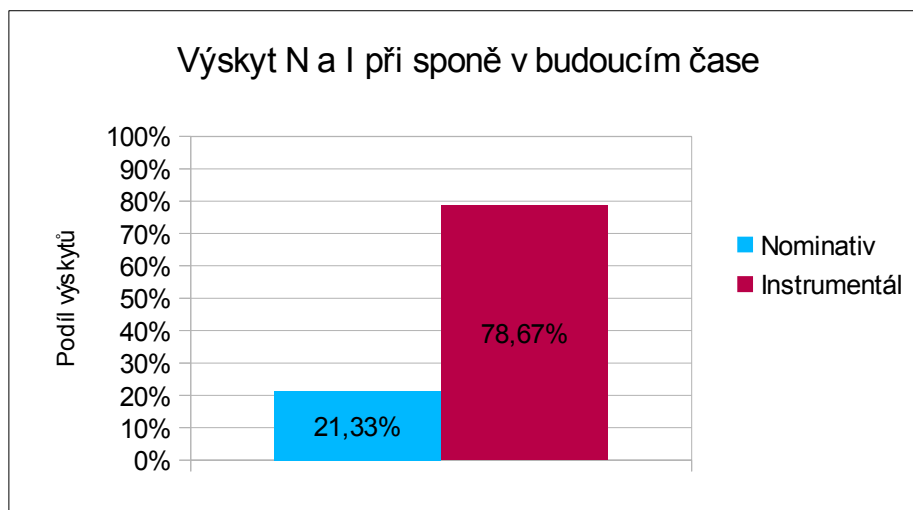
Tendence užívat instrumentál po sponě *být* v minulém čase je v našem zkoumaném vzorku již velice výrazná. Dokonce by se v těchto případech dalo mluvit o postupném oslabování pozice nominativu. Na druhou stranu – celkový výskyt verbonominálních predikátů se po sponě v minulém čase poměrně výrazně snížil. Zatímco v přítomnosti jsme zaznamenali celkově 605 kontextů, v préteritu jde pouze o počet 163 kontextů.

K obdobným výsledkům došla ve své práci i E. Hlinovská, která dále poukázala na to, že převaha instrumentálu při sponě v minulém čase souvisí z historického hlediska především se snahou výrazněji od sebe odlišit préteritum a perfektum, což se dělo především na základě těchto dvou pádových variací.

Zajímavé je, že právě v minulém čase lze nalézt ustálené slovní obraty, které jsou poměrně hojně užívány v publicistických (ale i odborných) textech. Několik takových případů nám poskytl i zkoumaný vzorek: *A výsledkem by bylo zjištění, zda je dotyčný kandidát schopen olympiádu kvalitně připravit; Výsledkem jeho avantgardního přístupu byly rezidence ve zcela novém pojetí; Výsledkem první etapy bylo rozdělení inzulinů do dvou základních skupin; Příčinou nehody byla nepozornost řidiče kamionu; Nepřízpůsobení jízdy stavu vozovky bylo příčinou vážné dopravní nehody...*

5.2.3 Spona v budoucím čase

Nominativ	Instrumentál	Celkem
16	59	75
21,33 %	78,67 %	100 %

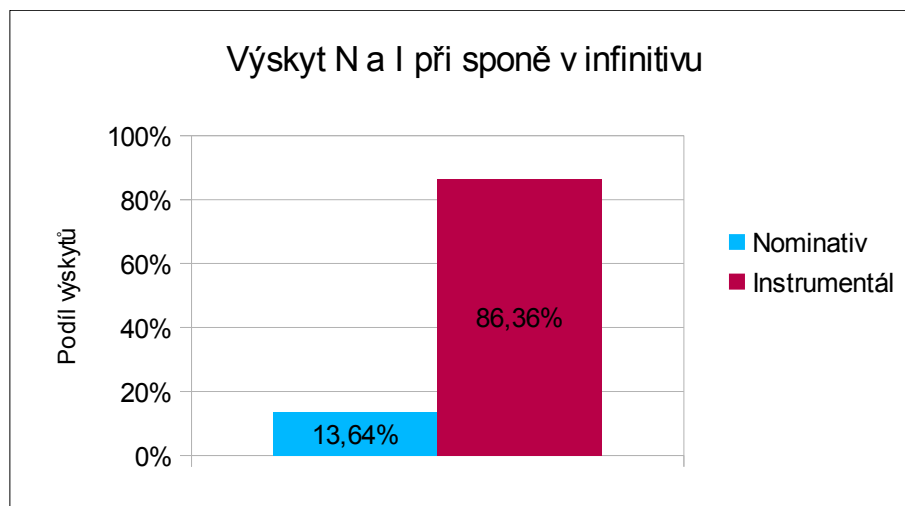
Tabulka + graf 4: Výskyt N a I, pokud je spona ve futuro

Pokud jsme zaznamenali v préteritu znatelný úbytek výskytu verbonominálních predikátů, ve futuro se jejich celkový počet ještě výrazně snížil, a to na pouhých 75 výskytů. Jasnou převahu opět získal instrumentál, zatímco počet nominativů opět klesl. To na jednu stranu potvrzuje názor, že v budoucím čase bude instrumentál výrazně převažovat, protože lépe zachytí „změnu stavu“, na druhé straně se zde objevuje otázka, zda v budoucím čase nebude postupně nominativ v psaných projevech zcela vytlačen nebo přinejmenším odsunut na okraj.

Instrumentál převažoval u predikativních jmen po sponě v budoucím čase již od samého počátku vývoje. Podle J. Hrušky a V. Ertla tato převaha souvisela především s historickým vývojem, kdy se u slovesa *esse* analogicky přenášel význam *stát se*. Podobné případy jsme našli i v našem vzorku z korpusu: *Spolubojovníci pod koši jí bude (=se stane) Martina Pechová; Charakteristiky starostů budou (=se stanou) součástí volně dostupné brožury; Tato kritéria ale zřejmě budou (=se stanou) předmětem dalších sporů ve sněmovně...*

5.2.4 Spona v infinitivu

Nominativ	Instrumentál	Celkem
9	57	66
13,64 %	86,36 %	100 %

Tabulka + graf 5: Výskyt N a I, pokud má spona infinitivní tvar

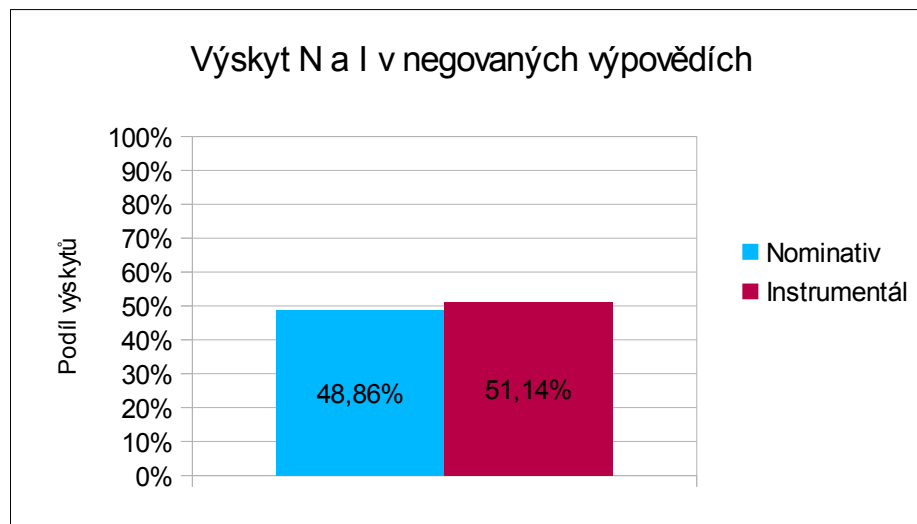
Zatím nejsilnější převaha instrumentálu se v současné psané češtině objevila v konstrukcích se sponou v infinitivním tvaru. Tento častější výskyt instrumentálu poměrně důkladně rozebírá J. Hruška, ale zmiňují se o něm také V. Šmilauer, M. Nováková a akademická Mluvnice češtiny. Převahu instrumentálu můžeme potvrdit i my, ovšem vzhledem k povaze našich výsledků je důležité zmínit, že téměř ve většině případů zde sehrály důležitou roli také různé fázové a modální modifikace. Z tohoto důvodu se na ně zaměříme též, ale v samostatné kapitole.

Podobně jako E. Hlinovská však můžeme potvrdit, že „se instrumentál vyskytuje téměř výlučně, plní-li verbonominální predikát sekundární syntaktické funkce ve větě.“²⁸ Několik těchto případů jsme našli i v našem vzorku: *Být námořníkem je snem spousty kluků; Být správcem horské chaty bylo vždycky mým snem, Být lékařkou nebo zdravotní sestrou bývá časté přání malých holčiček...*

5.2.5 Negace

Nominativ	Instrumentál	Celkem
43	45	88
48,86 %	51,14 %	100 %

28 Tamtéž, s. 91.

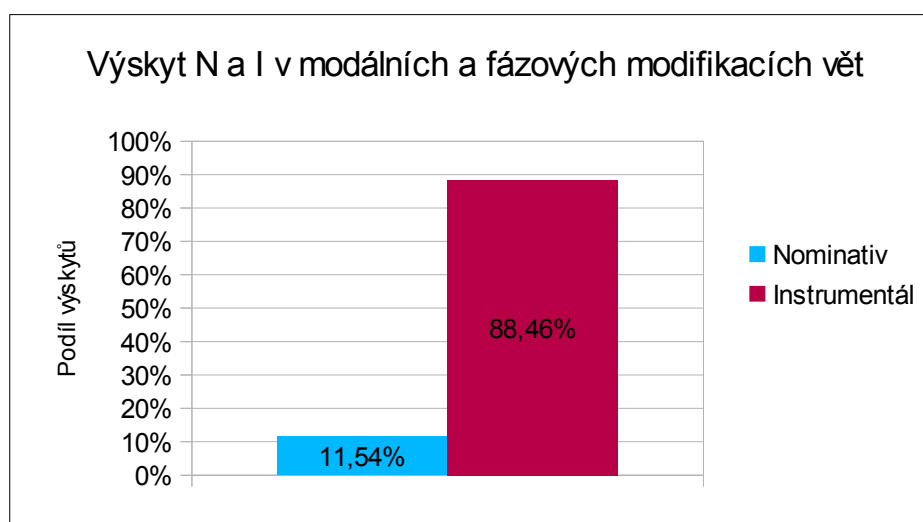

Tabulka + graf 6: Výskyt N a I, pokud je spona negována

Jak je podle grafu zřejmé, výskyt obou pádů v negovaných výpovědích je prakticky stejný. Na druhé straně je třeba brát v úvahu, že v celkovém počtu kontextů našeho vzorku se objevuje veliká převaha instrumentálu, tudíž se z obdobného procenta výskytu dají i tak určité tendence vyzorovat. Při srovnání negovaných výpovědí se predikativní jméno vyskytovalo nejčastěji v nominativu ve výpovědích typu: *Blázen není hlupák, Nizozemí rozhodně není divočina, kde by každý druhý student byl zhulený, Myšlenka zřídit metropolitní policii není novinka...*

5.3 Modální a fázové modifikace vět

Nominativ	Instrumentál	Celkem
6	46	52
11,54 %	88,46 %	100 %

Tabulka + graf 7: Výskyt N a I v modifikovaných výpovědích

Jak jsme zmiňovali již u infinitivního tvaru spony, často se ve vzorku kontextů objevovaly různé modální a fázové modifikace výpovědi. Mezi nejhojnější spojení patřilo *moci být, muset být, chtít být a začít/přestat být*. Kontexty často vyjadřovaly nějakou nutnost nebo možnost, plány do budoucna či představy vlastního zaměstnání: *Tomáš Kacovský chce být rentiérem a touží po akváriu; Anders chce být zahradníkem, je mu 19 let a je dokonale nezajímavý; Řečná žena však současně musí být mistryní improvizace, protože s tím by ve zvlášť agresivních prostředích nevystačila...*

5.4 Syntaktické podmínky

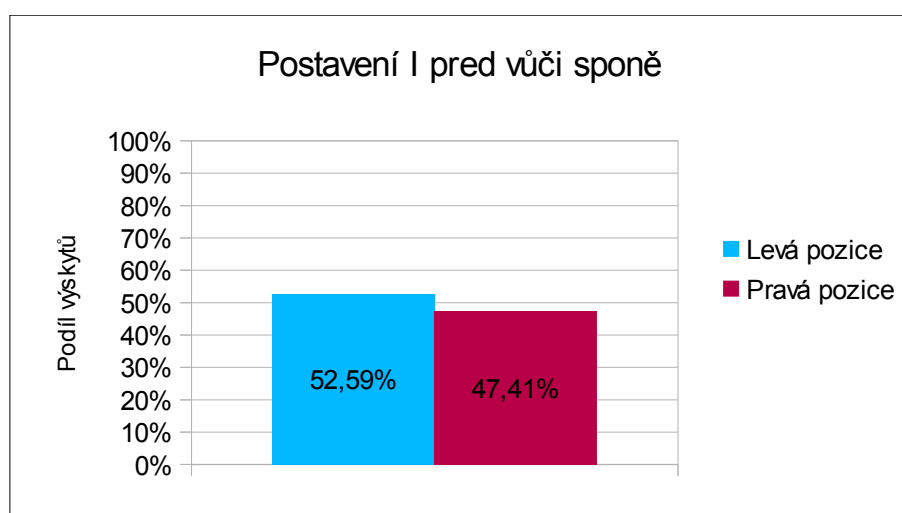
5.4.1 Pozice predikativního jména ve větě

Mnozí čeští syntaktikové se shodli na tom, že jedním z nejdůležitějších faktorů, který hraje při volbě konkrétního pádu rolí, je slovosled. Predikativní instrumentál se vyskytuje nejčastěji v těch případech, nachází-li se na začátku věty, předchází-li podmětu nebo vyskytuje-li se hned za ním. Hlavním důvodem je především snaha odlišit od sebe podmět a predikativní jméno, aby mylně nedocházelo k jejich záměně.

V našem průzkumu jsme se nejprve zaměřili na postavení predikativního instrumentálu vůči sponě, tedy je-li predikativní instrumentál od spony nalevo nebo napravo, dále na postavení vůči podmětu, a nakonec nás zajímaly konkrétní pozice ve větě.

1. postavení I před vůči sponě

Levá pozice	Pravá pozice	Celkem
294	265	559
52,59 %	47,41 %	100 %

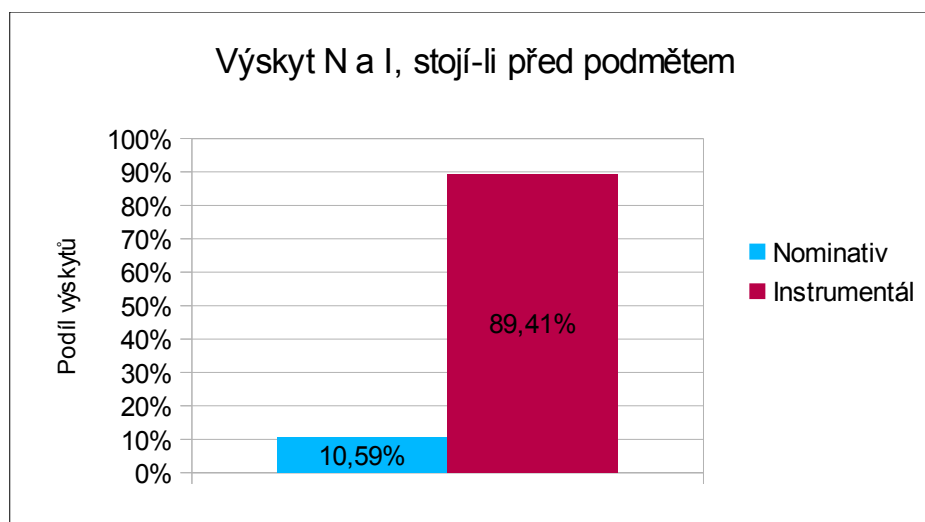

Tabulka + graf 8: Pozice predikativního instrumentálu vůči sponě

Na základě vzorku kontextů lze pozorovat, že predikativní instrumentál se vyskytoval téměř rovnoměrně na pravé i levé straně spony. Přinejmenším z našich výsledků tedy nelze usuzovat, že by pro volbu konkrétního pádu hrálo umístění spony takovou roli, jakou má například přítomnost podmětu.

2. pozice před podmětem

Nominativ	Instrumentál	Celkem
34	287	321
10,59 %	89,41 %	100 %

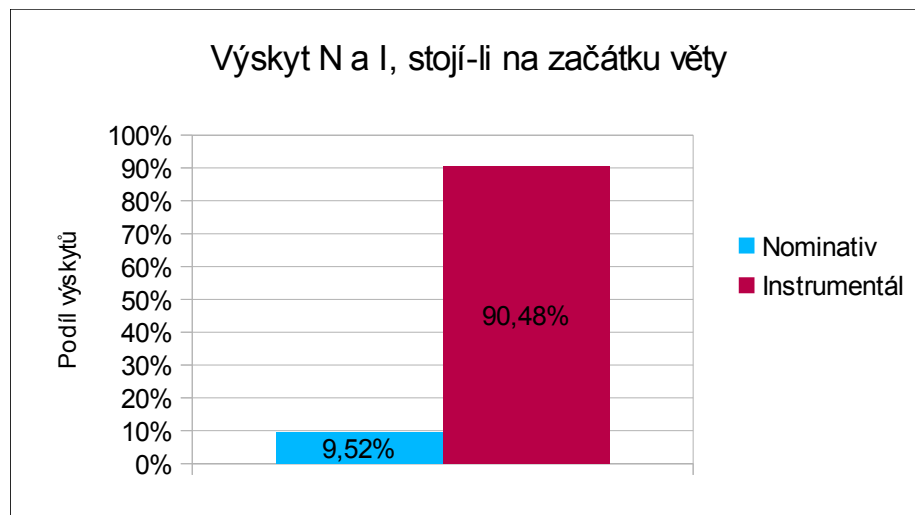
Tabulka + graf 9: Výskyt N a I, pokud stojí před podmětem

Podle případů, ve kterých stálo predikativního jméno před podmětem, můžeme potvrdit, že polovina veškerých kontextů s predikativním instrumentálem odpovídala snaze odlišit predikát od podmětu: *Nejvyšší stavbou města je kostel sv. Václava, o němž první zmínka pochází z roku 1352; Režisérem představení bude Jozef Bednárík a po Desmodu chce, aby písničím z třicátých let dal moderní kabát; Hlavním záměrem však není výzkum vesmíru, ale ověření nových technologií...*

Oproti tomu kontextů s predikativním nominativem, ve kterých predikát předchází podmětu, není mnoho, a často je velice těžké predikát od podmětu odlišit: *Krok správným směrem je novela podle pražského zastupitele Michaela Hvíždaly; Kontrolorka vodoměru byla žena ve věku kolem třiceti let, 165 cm vysoké, robustnější postavy, kratších černých vlasů, oblečená do růžové halenky a tmavých kalhot; Druhá stránka věci je boj mezi mnou a panem Mastným...*

3. první pozice ve větě

Nominativ	Instrumentál	Celkem
30	285	315
9,52 %	90,48 %	100 %

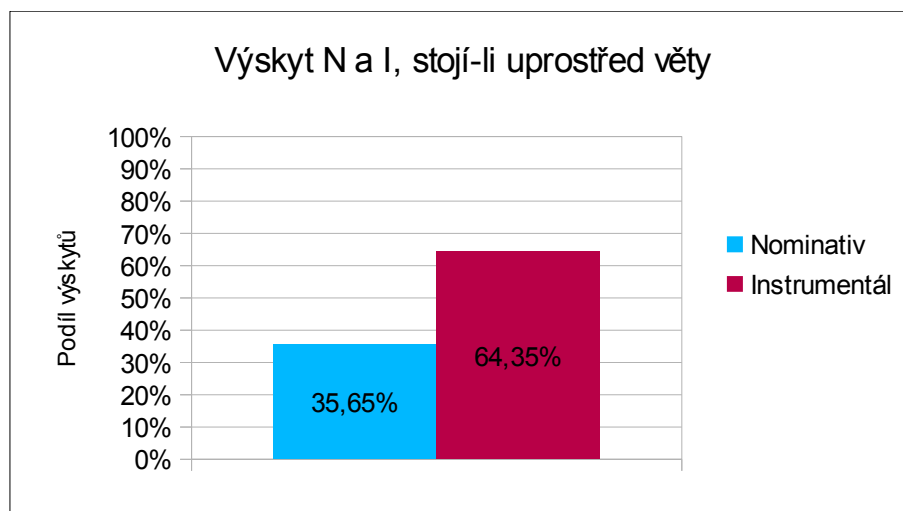
Tabulka + graf 10: Výskyt N a I, pokud stojí na začátku věty

Výsledky výskytu obou pádů na začátku věty jsou takřka shodné s výsledky v analýze postavení predikativních jmen vzhledem k podmětu. To znamená, že predikativní instrumentál získává značnou převahu, zatímco kontexty s predikativním nominativem na začátku věty jsou spíše ojedinělé (*Závěr celodenního klání byla soutěž neregistrovaných dospělých tanečních párů v latinsko-amerických tancích, kde do soutěžního klání nastupovalo 42 párů*). Opět se jedná o důsledek snahy odlišit podmět od predikativního jména, proto je logické, že v konstrukcích s predikativním nominativem nalezneme na dřívějších pozicích věty mnohem častěji podmět.

Kontexty s predikativním instrumentálem na začátku věty jsou velice hojné. Nalézt se dají i opakující se konstrukce vět, o kterých jsme se zmiňovali již dříve. Mezi nejčastější případy patří *důsledkem něčeho, příčinou něčeho, závěrem něčeho, cílem bylo/bude, výsledkem bylo/bude* atd.

4. pozice uprostřed věty

Nominativ	Instrumentál	Celkem
123	222	345
35,65 %	64,35 %	100 %

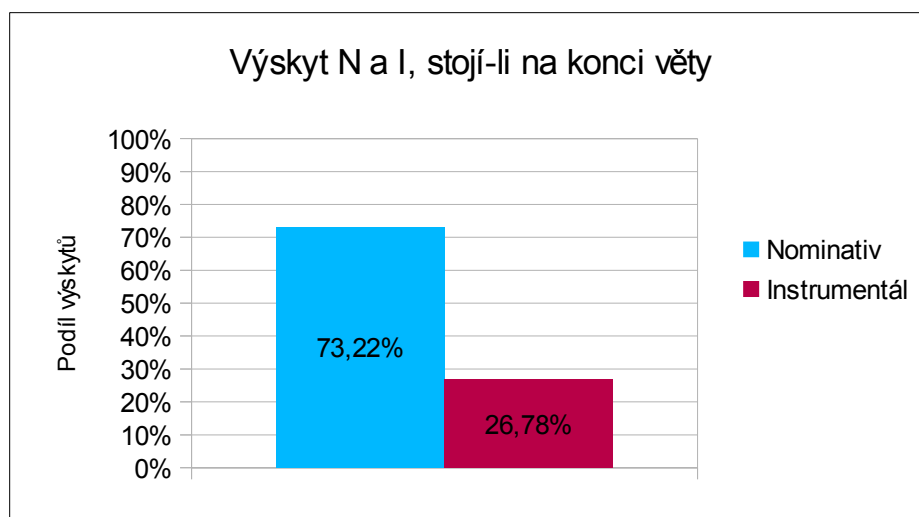
Tabulka + graf II: Výskyt N a I, pokud stojí uprostřed věty

Případy, ve kterých se predikativní jméno vyskytuje na jiné pozici ve větě než na první a poslední, jsou také poměrně obvyklé: *Zatažené mříže jsou tečkou za působením prodejny pečiva v centru Rokycan; Wolframit je nerost odvozený od kyseliny wolframové, tedy wolframan manganato-železnatý; Práce hasičské jednotky za úplatu je novinkou vládou schválené novely zákona o požární ochraně apod.*

Podle výše uvedeného grafu je zřejmé, že má instrumentál mírnou převahu nad nominativem. I v tomto případě je však nutné brát v potaz celkový počet použitých kontextů, ve kterých převažuje predikativní instrumentál. Proto nelze na základě těchto výsledků vyvodit nic zásadního.

5. poslední pozice ve větě

Nominativ	Instrumentál	Celkem
134	49	183
73,22 %	26,78 %	100 %

Tabulka + graf 12: Výskyt N a I, pokud stojí na konci věty

Oproti tomu poslední pozice ve větě ukazuje jasnou převahu predikativního nominativu. V našich kontextech jde především o věty, ve kterých je **přísudkové jméno totožné s podmětem** (*Láska je láska*), je vyjádřen nějaký **trvalý znak** (*Pan Srstka je právník, umí řídit velký podnik a přesně to ministerstvo potřebuje*) nebo se jedná o **zařazení jevu do nějaké nadřazené kategorie** (*Leknín bílý je rostlina se silným plazivým oddenkem*). Velké množství kontextů také odpovídá případům s použitím zájmen *to*, které však bylo již velice důkladně zpracováno v jiných pracích, a proto se mu podrobněji nevěnujeme. Na základě našich výsledků lze ovšem potvrdit, že většina kontextů odpovídá tendencím, které určili jazykovědci jako typické pro použití predikativního nominativu.

Výskyt predikativního instrumentálu na poslední pozici ve větě není příliš častý, ale několik příkladů můžeme nalézt též: *Ač jsou mu teprve dva měsíce, je syn baviče Marka Dobrodinského a zpěvačky Gábiny Goldové docela slušným turistou; Tuctová šedivá fasáda z břízolitu už je minulostí...*

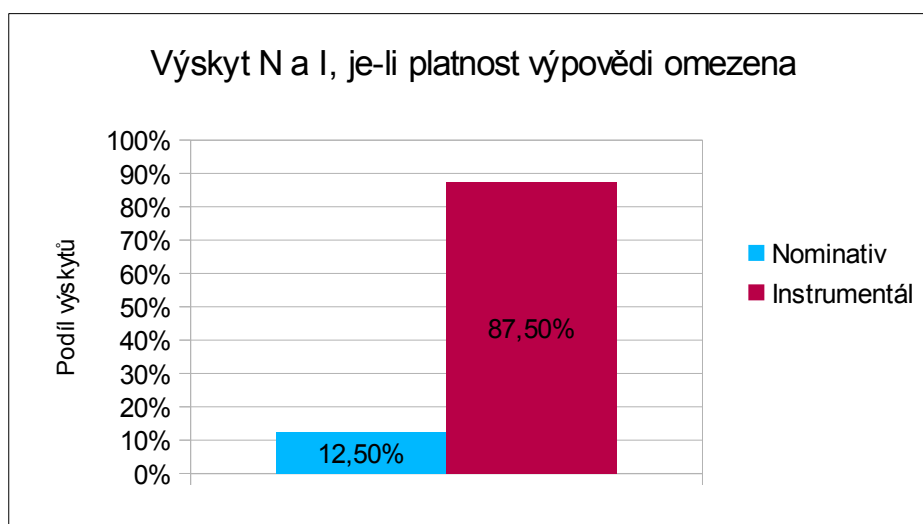
5.4.2 Omezení platnosti výpovědi

Druhým důležitým faktorem je pak podle O. Uličného také omezení platnosti výpovědi (např. *Djakarta je Američanovi velkou vesnicí*), což vede opět k častějšímu výskytu instrumentálu na úkor nominativu.

V našem vzorku kontextů jsme našli **určení časové** (*Ve své době byl silnou konkurencí Miloše Formana, s nímž byl nominován i na Oscara; I v posledních letech je*

oblíbeným cílem procházek a výletů), dále pak **místní** (*Byly obavy pana Neumanna slyšet v dobách, kdy byly v této zemi mediálním standardem pokorně vedené rozhovory s ministry bez nezávislé oponentury...*), **zřetelové** (*Ten závěrem dodal, že Polsko je mu vzorem „sebevědomé země, která umí nesklonit hlavu před tlakem z kterékoli strany“*) a **určení míry** (*Ve srovnání s tím je větším zaměstnavatelem sama obec*). Přestože byl celkový výskyt kontextů podobného typu v našem vzorku malý, teorie O. Uličného se potvrdila.

Nominativ	Instrumentál	Celkem
6	42	48
12,50 %	87,50 %	100 %

Tabulka + graf 13: Výskyt N a I, pokud je platnost výpovědi omezena časově, místně, zřetelově nebo mírou

Všechny nalezené příklady jsou počítány dohromady především z důvodu nízkého počtu výskytů těch kontextů, které by odpovídaly našim požadavkům.

5.5 Implikace zadního argumentu

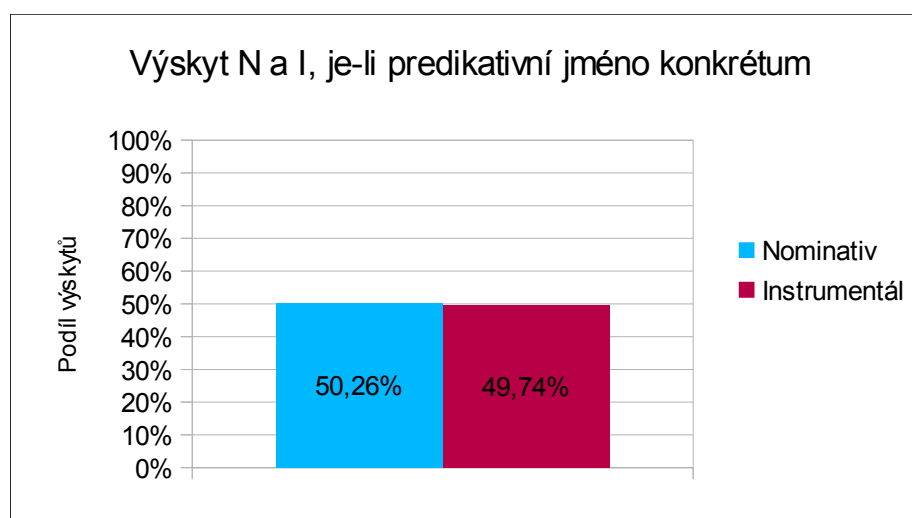
Mnohem zajímavější bylo zaměření pozornosti na zadní argument predikativního instrumentálu, o němž se ve své studii O. Uličný zmiňuje také. Můžeme tedy potvrdit, že téměř všechny výskyty predikativního instrumentálu byly nějakým způsobem rozvíjeny, ať už explicitně (*Režisér představení slavné shakespearovské tragédie David Dojašvili je hvězdou nové generace gruzínského divadla*) nebo implicitně na základě kontextu (*Výsledkem byl perfektně zabalený balík s požadovanou látkou → výsledkem vzájemné korespondence a svižné domluvy*).

5.6 Sémantika predikativního substantiva

V současné době existuje ještě jeden důležitý aspekt, který může při výběru konkrétního pádu sehrát významnou roli, a tím je sémantika predikativního jména. V této práci jsme se zaměřili pouze na abstrakta a konkréta, čímž byl prakticky pokryt veškerý jazykový materiál obsažený v našem vzorku.

5.6.1 Konkréta

Nominativ	Instrumentál	Celkem
191	189	380
50,26 %	49,74 %	100 %

Tabulka + graf 14: Výskyt N a I, pokud je pred. subst. konkrétum

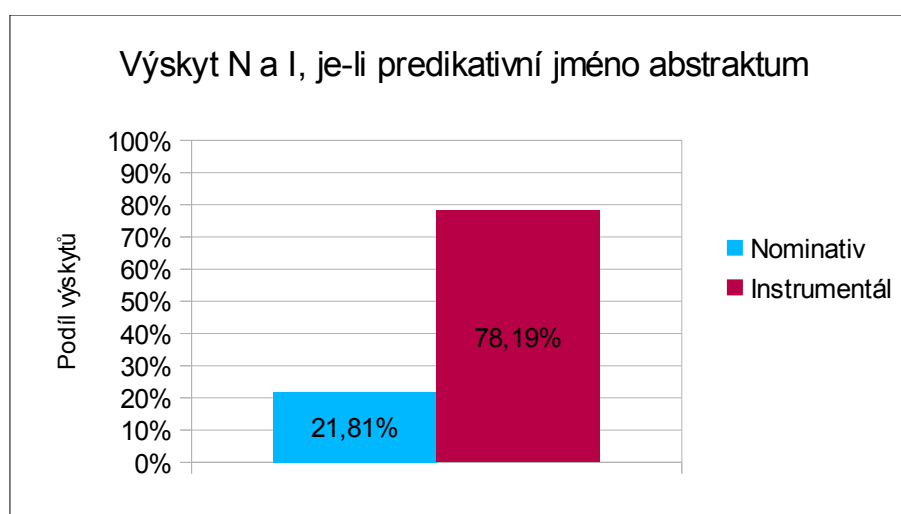
Přestože nám i v tomto případě vyšly podobné výsledky výskytů u nominativu a instrumentálu, je třeba brát v potaz, že instrumentálů je v celkovém počtu kontextů více. S přihlédnutím k této okolnosti lze tvrdit, že použití predikativních konkrét je příznačné především pro nominativ.

Podle naší analýzy se v predikativním substantivu objevují především konkréta označující **vlastní jména** (*Brusel samozřejmě není Moskva, jedná v rámci pravidel a respektuje partnera*), **národnost** (*Vím, že mamčin otec byl Němec, a z tatínkovy strany mám zas příbuzné v Izraeli*), **rodinné příslušníky** (*Jeho mladší syn je blázen do aut*), **povolání/funkci** (*Josef Kašpárek byl ředitelem čtrnáct let*), ale velmi často také **nadávkou** (*...každý soused je idiot*) a **odbornou terminologií** (*Například žula je hornina skládající se mimo jiné z minerálů křemene, živce a slídy*).

Výskyt instrumentálů u predikativních substantiv v konkrétně však také není zanedbatelný. Zatímco v roce 2000 vyšla E. Hlinovské jednoznačná převaha nominativu (68 % nominativ a 32 % instrumentál), podle našich výsledků se dá opět hovořit o konkurenci. Nejčastěji docházelo ke kolísání pádů u funkce a povolání (*Autorem hudby byl Vojta Lavička, člen kapely &url;, která na jaře získala cenu Anděl v kategorii Objev roku / Autor je lékař a zabývá se regulací exprese genů a vývoje v Ústavu dědičných metabolických poruch 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy*), ovšem vymezení těchto jasných hranic je nerozhodné i v jednotlivých gramatikách. Zatímco jedni považují funkci za trvalý znak, tudíž doporučují použít nominativ, jiní ji vnímají jako znak přechodný a použití instrumentálu vítají jako vhodnější.

5.6.2 Abstrakta

Nominativ	Instrumentál	Celkem
101	362	463
21,81 %	78,19 %	100 %

Tabulka + graf 15: Výskyt N a I, pokud je pred. subst abstraktum

V případě použití abstrakt v predikativních substantivech můžeme pozorovat velice silný nárůst výskytů instrumentálu. Tato tendence je mnohem výraznější, než vysoký výskyt konkrét u predikativního nominativu, v čemž se shodujeme jak s výsledky E. Hlinovské, tak s postřehy jiných lingvistů. Zajímavé je, že v kontextech velice často dochází k opakování stále stejných výrazů (což jsme v práci již zmiňovali).

6 Závěr

Z výše uvedených závěrů vyplývá především to, že v současné době získává v psaných projevech predikativní instrumentál značnou převahu nad nominativem (34 % nominativ a 66 % instrumentál). Jedná se o poměrně výraznou změnu oproti výsledkům E. Hlinovské publikovaných v roce 2000 (45 % nominativ a 55 % instrumentál). E. Hlinovská v závěru své práce dokonce píše, že: „*rozhodně nelze hovořit o tendenci po ústupu či naopak hojnějším výskytu jednoho nebo druhého pádu.*“²⁹ Na základě vlastních výsledků však s tímto tvrzením nemůžeme souhlasit. Predikativní instrumentál dnes získává zcela jasnou převahu jak v textech odborných, tak ale také v publicistice, o které se doposud žádní jazykovědci nezmiňují. Otázkou zůstává snad jen to, jestli se v mluvených projevech vyskytuje v hojnějším množství predikativní nominativ na úkor instrumentálu, nebo začínají být vytlačovány oba pády souběžně jinými nahrazujícími konstrukcemi typu: *Otec je šofér* → *Otec dělá šoféra*. To však nejsou otázky, kterými bychom se v rámci této práce zabývali.

Na volbě pádu predikativního jména se v psaných projevech souběžně podílí hned několik faktorů, jež mnohdy působí vzájemně. Kromě zmíněné stylistiky hraje důležitou roli také subjektivní styl autora textu, což se projevuje především v beletrii. (Subjektivním stylem několika konkrétních spisovatelů se zabývala například Marie Nováková, ale v naší práci byla tato problematika zmíněna pouze okrajově.)

Podle vlastního výzkumu můžeme potvrdit, že některé podmínky mají na výběr konkrétního pádu poměrně výrazný vliv. Na prvním místě je důležité zmínit morfologický tvar spony. Největší množství kontextů, v nichž se dá ještě stále hovořit o konkurenci, se vyskytovalo v přítomnosti (38 % nominativ a 62 % instrumentál). Nacházela-li se spona v préteritu nebo ve futuru, docházelo již k veliké převaze instrumentálu. Jedním z důvodů se mohla stát snaha lépe postihnout pomocí predikativního instrumentálu změnu stavu. Velice specifické případy se pak naskytly tehdy, objevila-li se spona v infinitivu (14 % nominativ a 86 % instrumentál). Zde často sehrál svou roli také výskyt fázových nebo modálních modifikací vět, čímž začal verbonominální predikát ve větě plnit sekundární syntaktické funkce.

29 HLINOVSKÁ, E. *Variace predikativního nominativu a instrumentálu v současné psané češtině*. s 105.

Hned na druhém místě hraje při výběru pádu důležitou roli slovosled. Zde se zcela shodujeme s výsledky E. Hlinovské v tom, že předchází-li verbonominální predikát podmětu, vyskytuje se nejčastěji v instrumentále (nominativ 11 % a instrumentál 89 %). Tato tendence je zcela srozumitelná – jedná se o snahu odlišit ve větě podmět od predikátu. Oproti tomu pozice spony vůči predikativnímu jménu žádnou zásadní roli nehraje. Nakonec jsme se v rámci syntaktických podmínek zaměřili ještě na jednotlivé pozice ve větě, díky čemuž jsme zjistili, že na první pozici se nejčastěji vyskytuje instrumentál (celkem 90 %), zatímco na poslední pozici nominativ (celkem 73 %).

Pomocí získaného vzorku kontextů jsme se dále snažili ověřit teorii O. Uličného, která říká, že v případě omezení platnosti výpovědi se mnohem častěji vyskytuje ve větě predikativní instrumentál. Naše výsledky tuto teorii potvrdily (12 % nominativ a 88 % instrumentál), na druhou stranu však počet nalezených kontextů nebyl vysoký (pouze 48 výskytů), proto by bylo vhodné provést do budoucna ještě další důkladnější analýzu této problematiky. Potvrdilo se nám dále to, že predikativní instrumentál téměř vždy implikuje zadní argument (ať už vyjádřený explicitně nebo implicitně), což u predikativního nominativu není podmínkou.

Posledním bodem našeho výzkumu se stal vliv sémantiky predikativního jména na výběr konkrétního pádu. Ověřili jsme tvrzení, že pro konkrétní je velice častým pádem nominativ, zatímco u abstraktních substantiv převažuje instrumentál. To v podstatě potvrzuje domněnky lingvistů. Na druhé straně je však důležité zmínit, že se v našem vzorku kontextů objevilo v konkrétní i veliké množství instrumentálů. Příčinou by mohla být nejasně vymezená hranice v různých gramatikách a mluvnicích týkající se především znaků trvalých a přechodných, ale také povolání a funkce.

Závěrem lze tedy říct, že volba pádu je ovlivněna velkým množstvím faktorů a jazykových podmínek. Rozhodně by bylo vhodné tyto pádové variace i nadále sledovat, ať už kvůli porovnání s dalším časovým odstupem nebo z hlediska srovnání psaného a mluveného jazyka. V. Ertl ve své studii například předpovídal, že by mohlo dojít k úplnému vytlačení predikativního nominativu, protože instrumentál je jako pád doplňku zřetelnější. Na druhé straně však stojí otázka, jestli některé případy výskytů predikativního instrumentálu v našich kontextech nejsou až násilně vykonstruované (*Není ideálem, aby se v psychologické zkušenosti dítěte otec rovnal matce*).

7 Seznam použité literatury

- ČECHOVÁ, M. *Čeština – řeč a jazyk*. 2., přeprac. vyd. Praha: ISV, 2000. Jazykověda (Institut sociálních vztahů). ISBN 80-85866-57-9.
- ČERMÁK, F., F. DANEŠ a kol. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, 2002. ISBN 80-710-6484-X.
- DANEŠ, F., Z. HLAVSA, M. GREPL a kol. *Mluvnice češtiny (3): Skladba*. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd, 1987. ISBN 21-029-88.
- ERTL, V. Je voják, či je vojákem. *Naše řeč* 6, 1922, s. 289–313.
- GREPL, M. a kol. *Příruční mluvnice češtiny*. vyd. 2. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2012. ISBN 978-807-1066-248.
- GREPL, M., P. KARLÍK. *Skladba spisovné češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, n. p., 1989. ISBN 14-176-89.
- GREPL, M., P. KARLÍK. *Skladba češtiny*. Olomouc: nakladatelství Votobia, 1998. ISBN 80-7198-281-4.
- HAVRÁNEK, B., A. JEDLIČKA. *Česká mluvnice*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, n. p., 1988.
- HLINOVSKÁ, E. *Variace predikativního nominativu a instrumentálu v současné psané češtině*. Praha, 2000. Diplomová práce. Univerzita Karlova. Vedoucí práce O. Uličný.
- HRUŠKA: O výrazích doplňkových s hlavním zřetelem k instrumentálu doplňkovému. *Listy filologické*, 1890.
- KOMÁREK, M., J. KOŘENSKÝ, J. PETR a kol. *Mluvnice češtiny (2): Tvarosloví*. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd, 1986. ISBN 21-114-86.
- KOPEČNÝ, F. *Základy české skladby*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, n. p., 1962. ISBN 16-913-62.
- KŘEN, M., F. ČERMÁK, J. HLAVÁČKOVÁ a kol. *Korpus SYN, verze 3 z 27. 1. 2014*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2014. Dostupný z WWW: <http://www.korpus.cz>
- NOVÁKOVÁ, M. „Je voják, či je vojákem“. *Naše řeč* 33, 1949, s. 22.

ŠMILAUER, V. *Novočeská skladba*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, n. p., 1966.

ŠTÍCHA, F. Konkurence nominativu a instrumentálu přísudkového substantiva v současné spisovné češtině. *Naše řeč* 63, 1980, s. 192–200.

ŠTÍCHA, F. Nominativ a instrumentál predikátového substantiva v současné češtině: sonda do korpusu. *SaS*, 65, 2004, s. 113–132.

TRÁVNÍČEK, F. *Mluvnice spisovné češtiny II*. Praha: Slovanské nakladatelství, 1951.

ULIČNÝ, O. *Instrumentál v struktuře české věty*. vyd. 2. Praha: Karolinum, 2000. Acta Universitatis Carolinae. ISBN 80-718-4776-3.